

Krepost moralne čistoće u Marulićevu djelu

Kobaš, Karlo

Master's thesis / Diplomski rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:174148>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-10-22**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti

Karlo Kobaš

Krepost moralne čistoće u Marulićevu djelu

Diplomski rad

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Ružica Pšihistal

Osijek, 2011.

Sadržaj

Sadržaj.....	1
Sažetak.....	2
1. Uvodno.....	3
2. O Marulićevu životu i djelu.....	4
3. Kršćanska krepost.....	8
4. Krepost moralne čistoće.....	12
5. Marulićeva djela kao obrasci za krepostan život.....	14
6. Sveti Jeronim i Marko Marulić kao učitelji kršćanskoga morala.....	16
7. Djevičanstvo.....	20
7.1. Redovništvo.....	24
7.2. Marulić o <i>popima</i>	29
8. Udovištvo.....	30
8.1. Judita kao uzor udovičke čistoće.....	31
9. Brak.....	34
9.1. Suzana kao uzor bračne čistoće.....	36
10. Status žene u Marulićevo vrijeme.....	39
11. Zaključno.....	40
Izvori.....	42
Literatura.....	42

Sažetak

Kršćanske kreposti u Marulićevim nabožnim djelima zauzimaju uistinu bitno mjesto, ali usprkos tome nisu tako česta tema znanstvenih rasprava, najčešće ih se usputno analizira u okviru potreba neke druge teme. Ovaj rad proučava pojavnost kršćanskih kreposti u okviru Marulićevih djela nabožnog karaktera, s posebnim naglaskom na krepost ćudoredne čistoće. Početno poglavlje rada progovara o životu i djelu tog velikana hrvatske književne povijesti, a to je potrebno iz razloga kako bi se na što bolji način mogla shvatiti Marulićeva životna razmišljanja koja on izravno ili neizravno iznosi u djelima koja su predmet ove analize. Preostala poglavlja rada ulaze u samu srž teme, a temelje se ponajprije na teorijskoj analizi teme kršćanskih kreposti uopće i kreposti moralne čistoće, a zatim i na tipološkom opisu i sustavnoj raščlambi te samom iščitavanju kreposti prema književnim predlošcima. Cilj ovoga rada jest prikazati kršćansko – moralističku nadahnutost Marulićevih nabožnih djela.

Ključne riječi: Marko Marulić, krepost, ćudoredna čistoća, moral, Biblija, djevičanstvo, redovništvo, udovištvo, brak.

1. Uvodno

Život i djelo Marka Marulića uistinu je često obrađivana tema u okviru hrvatske znanosti o književnosti, ali je i dalje živo vrelo koje nudi širok prostor za daljnja istraživanja kojim bi se došlo do novih saznanja o ocu hrvatske književnosti. Slagalica Marulićeva života i djela uistinu je velika i mi danas, ma koliko mnogo znali o njemu, ipak nemamo sve dijelove, ali možda je baš taj nedostatak pojedinih dijelova dobar jer nas potiče da stalno poniremo i pokušavamo saznati više o tom našem velikanu, koji je i šest stoljeća nakon svoga vremena česta tema znanstvenih rasprava. Činjenica je da ono o čemu sve znamo s vremenom nam postane dosadno, a Marulić nas uvijek drži na distanci i ne dozvoljava nam da u potpunosti razbijemo lokot koji čuva činjenice njegova života te nas na taj način uvijek iznova privlači k sebi.

Ovaj rad detaljnije će se baviti Marulićevim djelima nabožnog karaktera, kako biblijskim spjevovima (*Juditom*, *Suzanom*, *Davidijadom*), tako i teološkim djelima (*Institucijom* i *Evandelistarom*) kao i još nekim njegovim opsegom manjim, ali ne manje važnim, djelima. U okviru svih tih djela nastojat će se što više ući u analizu kršćanskih kreposti koje su u njima zastupljene, s posebnim naglaskom na krepost ćudoredne čistoće. Budući da su Marko Marulić i njegov književni opus poprilično povezani jer se iz njegovih djela saznaje puno o njemu samom, namjerno će se posvetiti nešto više prostora razmatranju književnikova života i djela. Potom će uslijediti poglavlje koje se temelji na literaturi priznatoj od strane Rimokatoličke crkve, a u kojem će se nastojati pobliže objasniti što je to uopće krepost, kako dijelimo kreposti te što je sve potrebno za krepostan život, a na to će se nadovezati poglavlje koje daje detaljniju analizu kreposti moralne čistoće, pri čemu se ponajprije misli na krepost očuvanja ćudoredne čistoće. Glavninu rada činit će poglavlja u kojima se iščitavaju elementi ćudoredne čistoće u Marulićevim spomenutim djelima, i to na razinama: djevičanstva (s osvrtom na laičko i redovničko djevičanstvo), udovištva te braka, pri čemu se se obratiti pažnja i na položaj žene u Marulićevo doba. U okviru analize djevičanstva zasebno će poglavlje biti posvećeno analizi lika Suzane, kao što će biti učinjeno isto i za Juditu prilikom analize udovičke čistoće.

Kroz sve te gore navedene analize nastojat će se dobiti što bolji uvid u Marulićev književni rad, ali i ne samo to, nego i uvid u Marulićeva etička načela jer su česta mjesta na

kojima on iznosi svoja životna načela, stihovi i retci u kojima se on prikazuje kao krepostan čovjek izravno donoseći pred čitatelja svoja čvrsta uporišta vjere.

2. O Marulićevu životu i djelu

O životu Marka Marulića ne zna se baš sve, zapravo, možemo reći da se i dobar dio onoga što se zna temelji na pretpostavkama i nekim više ili manje utemeljenim rekonstrukcijama. Marulićeva djela, uz svu svoju književnu vrijednost, uistinu su dobar materijal za rekonstrukciju njegova života, iz njih se može uistinu mnogo saznati o njegovim navikama, životnim stajalištima i o ljudima koji su ga okruživali, te zbog toga njegova djela imaju još veću težinu. Današnjim maurolozima veliki problem predstavlja nemogućnost datiranja određenog dijela Marulićeva opusa pa to predstavlja dodatni problem pri rekonstruiranju njegova života. Iz do sada napisanoga dalo bi se pomisliti da se o Maruliću zna jako malo, ali, naravno, to ipak nije u potpunosti tako. Poznato je da se otac hrvatske književnosti rodio 18. kolovoza 1450. godine u Splitu u kojem je i preminuo 1524. godine. Dokumenti i djela nam otkrivaju da je bio na glasu vjerničkoga života, a bio je uistinu hvaljen kao književnik i za života, što je zaista velika rijetkost jer se najčešće nečija veličina uočavala posthumno. Njegova su djela probila okvire tadašnje države u tolikoj mjeri da je cijela Europa znala za književni rad tog velikog Splitsanina. Upravo se te teme dotiče i osječka znanstvenica Ružica Pšihistal, poznata posebno po istraživanju života i djela Marka Marulića, u svečanom govoru *Marko Marulić, prvi klasik hrvatske književnosti i europski humanist* koji je upriličila uz otkrivanje poprsja Marka Marulića pred Filozofskim fakultetom u Osijeku. (Pšihistal, 2008:310-313) Marulić je bio plemićkoga roda, potiče iz sudačke obitelji, a danas se ne može sa sigurnošću reći gdje je bila matična kuća obitelji. Pretpostavlja da se ta kuća nalazi u Papalićevoj ulici u Splitu, a na to upućuje grb obitelji Marulić i inicijali Z. M. koji se nalaze na jednoj od kuća u toj ulici. Marko Marulić odrastao je u obitelji u kojoj je uz njega bilo još sedmero djece, i to petorica braće i dvije sestre. Majka mu se zvala Dobrica, a otac Nikola, nakon čije smrti Marko, kao najstariji sin, preuzima ulogu, kako Mirko Tomasović tvrdi, glave obitelji, tzv. *pater familias*. (Tomasović, 1999:15) Članovi obitelji Marulić uglavnom su studirali u Padovi, a predmet njihova studiranja najčešće je bilo pravo. Iz dokumenata Marulićeva vremena saznajemo da je on uistinu bio aktivan u pravničkim poslovima

(zastupao je često obitelj u raznim parnicama), a uz sve to uspijevaio je pronaći i vremena za književni rad koji je zaista osebujan. Promotrimo li sliku Marulića kao pravnika i kao pobožne osobe to nam se može činiti poprilično nespojivim, no dokumenti onog vremena potvrđuju nam oboje. Upravo ti podaci daju veću zanimljivost temi koja je predmetom ovoga rada. Te činjenice daju veliki plus percepciji Marulića kao osobe, jer zasigurno je teško biti pravnik i pritom ne odstupati od Božjih zakona. U prilog Marulićevoj pobožnosti ide i njegovo hodočašće u Rim 1500. godine, koja je od strane Pape bila proglašena oprostnom godinom.

Danas ne možemo niti sa sigurnošću tvrditi kako je izgledao Marko Marulić. Mirko Tomasović u monografiji *Marko Marulić Marul* donosi opis Marulića prema viđenju njegova suvremenika Franje Božićevića Natalisa: "...osrednjeg stasa, širokih ramena, tijela ne debela već vitka, čela vesela i široka. Oči su mu bile crne, nos orlovski, lice ljupko, kose nalik na koru kestena i duge, brada ozbiljna i časna..." (Tomasović, 1999:21) Upravo taj Božićevićev opis bio je vodilja mnogim našim umjetnicima koji su nastojali prikazati fizički lik Marka Marulića. U tome se okušao i naš poznati kipar Ivan Meštrović.

Franjo Božićević Natalis također nam donosi i informacije o književnikovu asketskom životu na otoku Šolti. Asketizam je u staroj hrvatskoj književnosti poznat kao isposništvo protkano molitvom na nekom osamljenom i mirnom mjestu, a nerijetko se veže i uz pojam redovništva, a sve s ciljem približavanja Bogu. Natalis navodi da je Marulić bio na takvom mjestu na otoku Šolti (Nečujam – upućuje na tišinu i mir), a ti trenuci duhovnog predanja potaknuli su ga da u tom razdoblju napiše velika djela nabožnog karaktera, a među njima je i poznati ep *Judita*, na koji ćemo se, međuostalim, osvrnuti u daljnjim poglavljima rada. Danas se često vodi rasprava o tome zašto je Marulić otišao na Šoltu i živio asketski. Po svemu sudeći Marulić je na Šolti bio prije pisanja *Judite*. Ondje je preveo *Imitaciju* T. Kempenskoga (misli Tomasović), a Natalis tvrdi da je do toga došlo kasnije, u razdoblju od 1507. do 1509. godine. Postoje dvije pretpostavke što je moglo dovesti do toga: 1. umire Marulićev brat Šimun te on odlučuje promijeniti način života i odlazi na Šoltu, 2. Marulić kao *razbludni potrošač žena* potaknut prijateljevom smrću odlučuje promijeniti način života i odlazi u osamu.

Prvu pretpostavku čak možemo i prihvatiti jer je sama po sebi uvjerljivija od druge. Druga pretpostavka, koja govori o Maruliću kao, kako ga Tomasović naziva, *razbludnom potrošaču žena*, neutemeljena je, ali je rado spominjana zbog svog skandaloznog prizvuka. Naime, riječ je o priči, koju bismo bez problema s današnje točke gledišta mogli nazvati i *urbanom legendom*, dakle, nečim nevjerodostojnim, u kojoj stoji da su Marulić i njegov prijatelj Papalić običavali zajedno ići istoj ženi – dok je jedan bio u njezinim odajama, drugi je stražario kako bi obavijestio prvoga u slučaju da se pojavi ženin muž. Bio je red na Marulića da ide u ženine odaje, ali je na Papalićevo nagovaranje prepustio svoj red prijatelju. Papalića je u razvratu uhvatio ženin muž, ubio ga te raskomadano tijelo bacio kroz prozor. Marulić, koji je stražarao pod prozorom, vidjevši prijateljevo tijelo, odlučio je prekinuti s nemoralnim načinom života te se okrenuti duhovnoj dimenziji. (Tomasović, 1999:24) Pitanje Marulićeva morala pokušalo je poljuljati i recentno otkriće Darka Novakovića, koji je u glasgowskoj knjižnici pronašao pjesme danas znane pod nazivom *Glasgowski stihovi*. Naime, tu nam se Marulić otkriva kao pjesnik oštrog jezika, ali i kao pjesnik ljubavne, pa čak i erotične poezije. Marulić kroz stihove prikazuje svoju svakodnevicu na način da često ismijava nedostatke i nemoralna ponašanja ljudi koji ga okružuju. U tim stihovima imamo prikazanog Marulića kakvim nije uopće bio spominjan sve do tog otkrića. Uzmemo li u obzir činjenicu da je nepoznato kada je Marulić napisao te stihove, tada ih možemo logičkim slijedom svrstati u Marulićevo mladost, u predobraćeničko razdoblje, razdoblje prije boravka na Šolti. Kako je već spomenuto, na Marulićev se asketski *istup* često gleda s čuđenjem, a za to uopće nema potrebe jer je povlačenje u spokoj otoka bila česta pojava kod naših i inih humanista, te je svako čuđenje nad tim nepotrebno. U prilog tomu ide i činjenica da se Marulić na Šolti povukao u 60. godini života, a to je razdoblje kada čovjek nastoji naći što je moguće više mira. To, dakle, baca u vodu drugu pretpostavku, a i o prvoj bi se dalo raspravljati.

Marulića ne možemo promatrati izdvojeno od njegovog književnog opusa, ali isto tako ni njegova djela ne možemo gledati ne imajući na umu njegov život. Marulićev književni opus karakterizira njegova zavidna veličina, ali isto tako i višejezičnost koja je uistinu pomogla u probijanju državnih granica i širenju u ogromnim razmjerima. Zanimljiva je činjenica da velik dio Hrvata danas zna za Marka Marulića kao oca hrvatske književnosti, ali ne zna koliku je slavu Marulić doživio izvan državnih granica. Priznatost njegovih djela izvan

državnih granica, velika recepcija danas, stalan broj novih izdanja i znanstvena pažnja čine Marka Marulića pravim klasikom hrvatske književnosti. Znanost je nailazila na probleme pri utvrđivanju je li neko djelo djelo zaista djelo Marka Marulića iz razloga što je u njegovo doba postojalo više osoba koje su se prezivale kao i on, a neke su uz isto prezime nosile i isto ime. Također su se kao problem pojavljivali i slični nazivi nekih djela. Pritom su se znanstvenici morali često služiti određivanjem autorstva prema jezičnim odrednicama ili prema autografima.

Prvi Marulićev objavljeni rad je iz 1477. godine, a tiskan je uz knjigu Jurja Šižgorića *Elegiarum et carminum libri tres*. Riječ je o Marulićevoj poslanici Šižgoriću za koju se pretpostavlja da je nastala čak 10 godina ranije. U skladu s tim znanost za početak njegova književnog djelovanja uzima 1466. godinu, a za završnu se godinu uzima 1523. godina. Već u prvim radovima Marka Marulića vidi se velika darovitost, stoga nas ni ne mora čuditi potez Jurja Šižgorića koji je u svoju knjigu odlučio uvrstiti poslanicu toga, tada mladog i još uvijek nepotvrđenog, književnika.

Marko Marulić sam je napravio kategorizaciju svojeg opusa, ali je on to učinio prema tematskom kriteriju pa ga dijeli na crkvene i svjetovne knjige. Maruliću je u književnom radu pomoglo i to što je bio vrstan poznavatelj europske književnosti (Dante, Petrarca, Boccaccio), kršćanske literature i naše srednjovjekovne književnosti koja je uglavnom bila nabožnog karaktera. Tomasović to potvrđuje riječima da su Marulićeva djela posredovana Biblijom i ostalom kršćanskom literaturom, ali vuku utjecaje i iz talijanskog humanizma i renesanse koji pak za uzor imaju antičku književnost. (Tomasović, 1999:36) Iz navedenoga vidimo direktno ili indirektno ispreplitanje različitih kultura tako da na prvi pogled u suprotnost dolaze monoteističko (kršćanstvo) i politeističko (antičko) vjerovanje, ali će o tome biti nešto više govora u daljnjim dijelovima rada. Tomasović donosi potvrdu da su Marulić i njegova djela dva neodvojiva entiteta kada kaže da njegova djela, ma koliko ona bila tematski, intencijski i žanrovski prilagođena konvencijama, pokreće izraziti autorski individualitet, oslikavaju nam ga kao čovjeka jakih emocija, čvrstih stajališta, žestoka temperamenta i žive mašte. (Tomasović, 1999:38) Jačina ove rečenice sasvim nam jasno govori o tome koliko je Marulić bio veliki književnik, ali ne i samo to – bio je veliki čovjek.

Već je spomenuto da je višejezičnost književnog opusa pomogla Maruliću da se prikaže i izvan okvira države kao vrstan književnik. S obzirom na jezik kojim su njegova djela pisana njegov književni opus grana se u tri smjera:

1. djela pisana talijanskim jezikom – najmanji dio opusa, nisu bitna kao ostali dio opusa.
2. djela pisana latinskim jezikom – najveći dio opusa, ta su djela najzaslužnija za svjetski i europski Marulićev ugled.
3. djela na hrvatskom jeziku – za nas najvažniji dio Marulićeva opusa, posjeduju veliku pjesničku vrijednost, a posebice njegov ep *Judita* koji se smatra temeljem hrvatske poezije. Dubravko Jelčić tvrdi da je Marko Marulić pišući *Juditu* na hrvatskom jeziku ni ne sluteći osigurao besmrtnost i sebi i svome pjesništvu. (Jelčić, 2004:51)

U konačnici, vezano uz opus Marka Marulića, Mirko Tomasović sažima tvrdeći da treba razlikovati tri lika Marulića pjesnika, koji su ipak nedjeljivi, a to su: *poeta christianus* (pjesnik Božje objave, kršćanske, katoličke vjere), *poeta doctus* (pjesnik koji ima umijeće *starih* poeta, pravila i instrumente njegovane versifikacije), *začinjavac* (pjesnik *pučkog* izričaja, njegove stihotvorbe, posvojitelj triju tradicija: antičke, srednjovjekovne, humanističke, te triju jezičnih iskustava. (Tomasović, 1999:48) Ovom rečenicom izriče se punina onoga što Marko Marulić Marul predstavlja, i bez obzira na miješanje tih triju elemenata ipak se dobiva sklad savršenstva. Nakon upoznavanja sa životom i djelom Marka Marulića možemo se upustiti u detaljnije proučavanje onoga što je najavljeno kao središnja okosnica ovoga rada.

3. Kršćanska krepost

Ukoliko želimo objasniti pojavnost kršćanskih kreposti unutar Marulićevih nabožnih djela, s posebnim osvrtom na krepost ćudoredne čistoće, potrebno je prethodno upoznati se sa značenjem pojma *krepost*, koji je također poznat i pod nazivom *duhovna vrlina*. *Katekizam katoličke crkve*, koji je temelj nauka, tvrdi da je krepost postojano i čvrsto raspoloženje činiti dobro. Ona daje osobi ne samo da dobre čine izvrši, nego da od sebe dade najbolje. Svim osjetnim i duhovnim silama kreposna osoba teži prema dobru; za njim teži i za nj se

konkretnim činima opredjeljuje. Svrha je kreposna života postati slični Bogu. (*Katekizam Katoličke crkve*, 2007:238) *Suvremena katolička enciklopedija* navodi da su najčešće spominjane tzv. *ulivene kreposti* (*virtues infusae*), a podrazumijevaju *moći duše* koje Bog izravno daje ili *ulijeva* u dušu neke osobe. One se, naime, ne dobivaju ponavljanjem ili navikom kao druge kreposti (čudoredna čistoća, razboritost, pravednost i sl.). *Ulivene kreposti*, poznate i kao teološke ili nadnaravne kreposti, preusmjeravaju slobodu i moći osobe potpuno prema Bogu prisutnošću nadnaravne milosti. One daju osobi mogućnost sudjelovanja u božanskom životu, ali primatelj mora surađivati s milošću koju daju te kreposti. Da bi ostvarivao puni učinak *ulivenih kreposti*, primatelj mora razvijati i usavršavati druge kreposti i nastojati živjeti životom oslobođenim od grijeha (*Suvremena katolička enciklopedija*, 1998:495) Tri su temeljne teološke kreposti: vjera: slobodan, razuman i potpun odgovor kojim trojedinom Bogu prepuštamo našu budućnost; nada: danas je temelj nade u Kristovu obećanju o dolasku Božjeg kraljevstva; i ljubav: ispunjenje Isusove zapovijedi da ljubimo jedni druge kao što je on ljubio nas. (Iv, 13, 13-34) Ljubav je prema mišljenju velikog svetog Augustina najveća među teološkim krepostima, ona je srž svih kreposti. (*Suvremena katolička enciklopedija*, 1998:1037) Apostol Pavao odnos tih triju kreposti, pri čemu uzdiže ljubav iznad svih, najbolje prikazuje u svojoj prvoj poslanici Korinćanima, koja je poznata i kao *Hvalospjev ljubavi*: *Kad bih sve jezike ljudske govorio i anđeoske, a ljubavi ne bih imao, bio bih mjed što ječi ili cimbal što zveči. Kad bih imao dar prorokovanja i znao sva otajstva i sve spoznanje; i kad bih imao svu vjeru da bih i gore premještao, a ljubavi ne bih imao - ništa sam! I kad bih razdao sav svoj imutak i kad bih predao tijelo svoje da se sažeže, a ljubavi ne bih imao - ništa mi ne bi koristilo. Ljubav je velikodušna, dobrotiva je ljubav, ne zavidi, ljubav se ne hvasta, ne nadima se; nije nepristojna, ne traži svoje, nije razdražljiva, ne pamti zlo; ne raduje se nepravdi, a raduje se istini; sve pokriva, sve vjeruje, svemu se nada, sve podnosi. Ljubav nikad ne prestaje. Prorokovanja? Uminut će. Jezici? Umuknut će. Spoznanje? Uminut će. Jer djelomično je naše spoznanje, i djelomično prorokovanje. A kada dođe ono savršeno, uminut će ovo djelomično. Kad bijah nejače, govorah kao nejače, misljah kao nejače, rasuđivah kao nejače. A kad postadoh zreo čovjek, odbacih ono nejačko. Doista, sada gledamo kroza zrcalo, u zagonetki, a tada - licem u lice! Sada spoznajem djelomično, a tada ću spoznati savršeno, kao što sam i spoznat! A sada: ostaju vjera, ufanje i ljubav - to troje - ali najveća je među njima ljubav. Ovdje uopće nije sporno da je riječ o umjetničkom djelu izuzetne vrijednosti.*

Ufanje ili nada krepost je koja ne mijenja pojavni oblik s vremenom, uvijek ostaje ista. *Suvremena katolička enciklopedija* navodi da je u Starom zavjetu biti narod nade podrazumijavalo pouzdanje u Boga i strpljivo iščekivanje. Česte su bile situacije u Starom zavjetu da su narod (Juditin narod, Izraelci na putu za Kanaan) ili pojedinci (Job, Jona) trpjeli velike muke (ropstvo, glad, siromaštvo, bolest), no to su zapravo bili trenuci u kojima su se oni morali nadati, tj. opravdati povjerenje koje im je Bog darovao. Današnji je temelj nade vjerovanje u dolazak Nebeskog kraljevstva, odnosno u ponovni dolazak Mesije, ali narodi Staroga zavjeta su to poimanje gradili na drugačiji način budući da je Stari zavjet razdoblje do Kristova rođenja, no suština je nadanja kršćana i Židova ista, samo što se kršćani nadaju ponovnom dolasku Mesije, a Židovi se nadaju prvom dolasku budući da u liku Isusa Krista gledaju samo proroka, a ne Boga. Za Židove Staroga zavjeta nada je značila i vjeru u spasenje po volji Božjoj. Iz toga vidimo da su nada i vjera usko povezane, uz sve to ide i ljubav koja je najvažnija teološka krepost i počiva na principu uzajamnosti, te nam to omogućava da ju promatramo na nekoliko razina: 1. ljubav prema Bogu, 2. ljubav prema sebi, 3. ljubav prema bližnjemu. Osim navedenih *ulivenih* kreposti, koje čovjek prima po milosti Božjoj u sakramentu krštenja, kojim se briše grijeh naslijeđen od prvih ljudi, postoje također i *stožerne* (*kardinalne*) kreposti. Njihov naziv već sam govori koliko je velika njihova funkcija u formiranju čovjeka, a dijele se na: razboritost, pravednost, jakost i umjerenost, unutar kojih postoje dodatne podjele. (*Suvremena katolička enciklopedija*, 1998:1038) Ove kreposti preuzete su iz antičke antike, a definirao ih je Toma Akvinski. Ovdje ćemo samo napomenuti, budući da je to od iznimne važnosti s obzirom na glavnu temu ovoga rada, da se krepost očuvanja ćudoredne čestoće svrstava u kategoriju umjerenosti, pri čemu se misli na uzdržavanje od tjelesnih i drugih užitaka kojima je čovjek podložan. Ono što je zajedničko svim krepostima je to da se ostvaruju pod utjecajem božanske milosti i to u onoj mjeri u kojoj ponavljamo djela svojstvena nekoj kreposti jer upravo ponavljanje omogućuje kreposti da *pusti korijen*. (Estevez, 2005:89) Josemaria Escriva napominje da je uopće suvišno pitanje koja je krepost najvažnija jer nije stvar u tome da imamo samo jednu krepost ili možda samo nekoliko njih: potrebno je, naime, boriti se kako bismo ih zadobili i prakticirali. Svaka pojedina se isprepliće sa svima ostalima – tako će nas nastojanje da budemo iskreni učiniti i pravednima, vedrima, mudrima i spokojnima. (Escriva, 2007:120) Kreposnim životom čovjek se približava primjeru Isusa Krista, odnosno, postaje sve bliži tome da ostvari status sveca.

Čitajući *Jednostavne oblike* Andrea Jollesa, iako veći dio Marulićevih djela koja ćemo ovdje analizirati ne pripada tom žanrovskom određenju, možemo pronaći jako puno korisnoga za proučavanje ove teme. Naime, Andre Jolles iznosi opis sveca koji je uistinu lako primjenjiv na mnogim Marulićevim likovima: "*U malenu, prostorno ograničenu krugu živi čovjek koji sužiteljima upada u oči svojom osobitom vrstom. Njegov životni stav, njegov način života drukčiji je od ostalih, kreposniji je od ostalih ljudi, ali njegova vrlina ne razlikuje se od drugih količinom već kakvoćom.*" (Jolles, 2000:30) Tako npr. u Juditinu slučaju taj *malen prostor* bila bi Betulija, ona posti, udovica je i posjeduje iste kreposti kao i ostali, ali su njezine kreposti izraženije, veće su kakvoće. Judita kao i ostali vjeruje, nada se i ljubi, ali je to kod nje izraženije i postojanije nego kod ostalih. Isto to pronalazimo i na primjeru Suzane i još mnogih likova Marulićevih nabožnih djela. Jolles ide korak dalje te svecu i njegovoj djelatnoj vrlini (kreposti) suprotstavlja antisveca i zločin. (Jolles, 2000:49, 50) Mladen Parlov također vrlo često u svojim radovima tematizira fenomen svetosti. Tvrdi da kršćansko poimanje svetosti svoje porijeklo vuče iz naučavanja Svetoga pisma prema kojem se svetost od Boga, kao izvora svetosti, širi na stvorenja, kako na duhovna tako i na materijalna, odnsono, na anđele, ljudi i stvari. U početku kršćanstva pridjev *svet* se koristio u pluralu kako bi označio zajednicu *opravdanih*, tj. vjernika okupljenih u Crkvu. Potom je postao službeni naslov predstojnika zajednice, tj. biskupa. Tek od 5. st. *svet* postaje kvalifikacija u današnjem smislu, dakle, pridjev koji se je davao nekome za neporočno i moralno življenje i koji je prethodio imenu dotične osobe. (Parlov, 2007: 67) Kada već govorimo o kategorijama sveca i antisveca, zanimljivu stvar uočava Ivan Bodrožić koji kaže da i Marulić progovara o liku Antikrista, u duhu crkvene tradicije, kao svetopisamsku danost naviještenu u knjizi Otkrivenja. (Bodrožić, 2007:89) To nas ne mora nimalo iznenaditi uzmemo li u obzir činjenicu da se za Otkrivenje jednako često koristi i naziv Apokalipsa, a s razlogom je upravo to i posljednja knjiga Biblije. Antikrepost je zapravo grijeh, a grijeh je uvreda učinjena Bogu grešnom nepokornošću i slobodnim pristankom volje protiv jedne od Božjih Zapovijedi. (Romero, 2003:14) U prilog ovome ide i rečenica: *Svaki, koji čini grijeh, čini i bezakonje, jer je grijeh bezakonje.* (1Iv 3, 4) Romero nadalje navodi da je Bog htio da se naša sloboda mogne vježbati u borbi i time da se iskoristi i osigura obilna žetva zasluga. (Romero. 2003:19) Antikrepost (grijeh) po Božjem milosrđu i čovjekovoj slobodnoj volji prelazi u krepost (vrlinu). Najbolji primjer je Marija Magdalena koja je i danas inspiracija na svim

razinama umjetnosti. Lik Marije Magdalene također je posebno zanimljiv jer se kroz nju očituje Kristovo poslanje, koji se utjelovio zbog grešnika, zbog onih koji su u potrebi.

4. Krepost moralne čistoće

Krepost moralne čistoće odnosi se na očuvanje čudoredne čistoće od grijeha bluda. Kao što je spomenuto u prethodnom poglavlju, riječ je o kreposti koja pripada *stožernoj* kreposti umjerenosti. Možda bi ovo poglavlje bilo najbolje započeti jednim citatom iz Biblije koji upravo o tome progovara, a plod je misli apostola Pavla, koji je poznat po tome da je u svojim poslanicama jako puno govorio na temu očuvanja moralne čistoće: *Ili zar ne znate da je vaše tijelo hram Duha Svetoga, koji stanuje u vama i koji vam je dan od Boga? Ne znate li da ne pripadate sami sebi jer ste kupljeni? Proslavite, dakle, Boga svojim tijelom!* (1Kor 6, 13-20) Dakle, očuvanje čudoredne čistoće na svim razinama zapravo je očuvanje čovjekova dostojanstva, očuvanje hrama Duha Svetoga, jer grijeh protiv te kreposti ulazi u čovjeka, što znači da vrijeđa samoga Boga koji je stvorio čovjeka na svoju sliku, da mu u svemu bude jednak osim u grijehu. I to je upravo ona temeljna i najbitnija razlika. Upravo grijehom protiv čistoće, kao i svakim drugim grijehom, čovjek vrijeđa i svoje dostojanstvo i Boga te time stvara nesklad unutar sebe koji se potom odražava na svim područjima njegova života. Metaforički rečeno, a kako je već i spomenuto, čovjek grijehom uništava sebe, ruši hram Duha Svetoga, a to će reći da se udaljava od Boga te ga ne može proslaviti svojim tijelom, jer je glavna funkcija očuvanja čudoredne čistoće proslavljanje Boga tijelom koje je, uostalom, sam Bog i stvorio. Čistoća je jedan oblik kreposti umjerenosti koja se sastoji u tome da se ovlada strastima i čulnim žudnjama čovjeka kako ne bi ugrozile cilj ljudskog i kršćanskog života. (Estevez, 2005:32) Taj izbor znači živjeti za Boga, ništa ne smije biti važnije od Boga kako se ne bi slijedila svrha odvojena od Boga. Bitno je istaknuti da se *umjerenost* odnosi na ispravan odnos prema zemaljskim stvarima. Krepost očuvanja čudoredne čistoće možemo gledati na nekoliko razina: djevičanstvo (u okviru kojeg možemo kao posebnu kategoriju sagledati redovništvo), udovištvo i brak. Svim tim oblicima čistoće zajedničko je jedno, a to je ovladavanje spolnim nagonom kao izraz težnje za Bogom koja je iznad svih ostalih dobara. Čistoća je oblik *stožerne* ili *kardinalne* kreposti što dovoljno govori o njezinoj bitnosti za čovjeka. Krepost je stalna spremnost da se čini dobro, *navika* koja usavršava onoga koji je

ima i koja mu podaruje određenu istobitnost s dobrom koje treba ostvariti na tom području. (Estevez, 2005:89) Krepost ćudoredne ćistoće izraz je djelā uzdržavanja, a za to nalazimo jako mnogo primjera i u Starom i u Novom zavjetu. Konkretno, ćistoća dozvoljava ćovjeku da ostane gospodar svoje ćulnosti, da ćuva i praktikira spolnost u skladu s onim za što je dana, a da pritom njegova ljubav prema Bogu ne bude manja i ne ogranićava slobodu koja pripada djeci Božjoj. (Estevez, 2005:33) Kada se govori o ćudorednoj ćistoći ne možemo nikako ne spomenuti stid. *Stid vrši važnu ulogu u moralnom životu, konkretnije, na području spolnog ponašanja. Zašćićuje krepost ćistoće. Nije u pravom smislu krepost jer vidimo da njegov objekt nije formalno dobar. Njegovo je djelovanje jako slično djelovanju savjesti, uz koju je usko povezano i može postići savršenost kreposti.* (Vidal, 2001:321) Josemaria Escriva u jednoj svojoj homiliji tvrdi: *Svaki pojedinac, s pozivom koji mu je Bog dao – bez braka, u braku, nakon smrti braćnog druga ili kao svećenik – ima obvezu pažljivo živjeti ćistoću, jer ona je krepost za sve i od svih zahtijeva borbu, finoću, nježnost, jakost, takvu ugladenost koju ćemo shvatiti tek onda kada se stavimo uz zaljubljeno srce raspetoga Krista. Ne brinite ako ponekad osjetite napast koja vreba, jedna je stvar osjetiti, a druga popustiti.* (Escriva, 2007:240) Nadalje kaže: *Brižno pazite na ćistoću, a također i na one druge kreposti koje šćite ćistoću, to jest skromnost i stidljivost.* (Escriva, 2007:241) Neovisno o tome govorimo li o ćudorednoj ćistoći u današnje vrijeme ili pak o onoj sa samih početaka, od vremena kada je ćovjek spoznao njezinu bitnost, od iznimne je važnosti istaknuti toćku iz koje je sve to poteklo. Naime, prvu naznaku te kreposti nalazimo u Knjizi postanka¹, u kojoj je predstavljena kao sastavni i neodvojivi dio svakog ljudskog bića. Muškarac spoznaje ženu, prepoznaje ju kao meso svojeg mesa i kost svoje kosti, napušta oca i majku i združuje se sa svojom ženom tako da postanu jednim tijelom. I ćovjek, pritom se misli na muškarca) i njegova žena su bili goli, ali nisu osjećali stida jer nisu poznavali grijeh, u njihovu ponašanju nije postojao neuredan spolni nagon i ljubav između njih bila je ćista i slobodna od pohote. U ovih se nekoliko primjera spominje stid kao vrlo bitan element kada se govori o oćuvanju moralne ćistoće ljudskoga bića. Čovjek osjeća stid u trenutku kada je u prilici poćiniti grijeh ili kad ga je već poćinio, što jasno vidimo i na primjeru prvih ljudi. Oni, prije nego su sagriješili, nisu osjećali stid iako su oboje bili goli. Neosjećanje stida zapravo znaći da nisu

¹ usporedi: Post 1, 27 i Post 2, 18-25)

imali spoznaju grijeha, poznavali su samo dobro. Nisu osjećali stid iz jednostavnog razloga jer njihove misli nisu bile okaljane grijehom bluda, njihove su misli bile čiste, njihov je odnos bio čist. Oni su kušali jabuku, koja je mogla biti bilo koje drugo voće, ali je ta jabuka zapravo simbol grijeha. Adam i Eva su kušali grijeh, njihove misli nisu više bile čiste, zlouporabili su slobodu koju im je Bog dao i u tom su trenutku osjetili stid jer su bili goli, oni su u tom trenutku spoznali da su sagriješili u odnosu prema Bogu, u odnosu prema sebi samima i u međusobnom odnosu. Bog je milosrdan i daje svakom čovjeku slobodu biranja između dobra i zla, te su tako i Adam i Eva imali tu mogućnost biranja. U svojoj su slobodi pali jer su pokleknuli pod osjećajem da bi mogli biti kao onaj koji ih je stvorio. Po toj njihovoj težnji za moći i prestižom vidimo da se ništa nije bitno promijenilo ni danas, a to opet ide u prilog činjenici da je Biblija po svojem sadržaju zaista svevremensko djelo. Estevez tvrdi, a to uočavamo i u Marulićevim djelima, da pobijediti sama sebe omogućuje kreposti čistoće da u nama pusti duboko korijenje, pri čemu vrijedi pravilo da treba vježbati oči kako bismo njih i svoju znatiželju držali podalje od svega što izaziva tjelesnu požudu. (Estevez, 2005:92) Kada je riječ o načinu na koji se ostvaruje kršćanska svetost, Mladen Parlov uočava da Marulić na prvo mjesto stavlja mučeništvo, potom djevičanstvo pa udovištvo, te, napokon, bračni život. (Parlov, 2007:74) To je posebno zanimljivo jer u Marulićevim iskazima rijetko nailazimo na mjesta na kojima on išta stavlja ispred djevičanstva te je tim više ova tvrdnja Mladena Parlova zanimljivija. U nastavku ćemo više pažnje posvetiti analizama razina kreposti čudoredne čistoće te pronalaženju istih u navedenim Marulićevim djelima nabožnog karaktera. Pritom ćemo se temeljiti na Marulićevim najpoznatijim djelima, ali ćemo se također dotaknuti i onih manjih, koja se ponekad, bez imalo opravdanja, stavljaju na periferiju Marulićeva književnog opusa.

5. Marulićeva djela kao obrasci za krepostan život

Marulićevo djelo *Institucija* bilo je pravi bestseler njegova vremena i može se usporediti s uspjehom što ga je postiglo djelo *De imitatione Christi* glasovitoga Tome Kempenskoga, koje je Marulić preveo na hrvatski jezik pod nazivom *Od naslidovanja Isukarstova*. (Glavičić, 2010:XII) Branimir Glavičić kao filolog ističe da je uočio da je Marulić to djelo napisao s velikom ljubavlju, nadahnućem i takvim oduševljenjem – kao da ga

je pisao kao Kristov suvremenik, a ne kao čovjek kojeg od tog vremena dijeli tisuću i pol godina. (Glavičić, 2010:XIII) *Evandelistar* je najvažnije Marulićevo moralno-teološko djelo, koje se temelji na iscrpnoj obradbi triju glanih vjerskih kreposti: vjere, nade i ljubavi, na čemu se uostalom i temelji cijela Biblija. (Glavičić, 2010:XIII) Marulićeva je *Institucija* svevremensko djelo, što zaključuje i Iva Grgić koja proučava muške i ženske vrline u tom djelu te tvrdi da u istom vrline pojedinca kršćanina kao utjelovljenje kršćanskih vrednota nisu, niti smiju biti, podložne povijesnoj mijeni. Struktura toga djela, koja se temelji na *exempla sanctorum*, neizostavno se upirući u osobe koje su (bilo stvarno, bilo legendarno, bilo oboje) živjele u vremenu i svoju vrlinu potvrđivale na ovom svijetu, utječe se povijesnom kontekstu – kad to ne bi bilo očigledno, dovoljno bi za potkerpu bilo navesti već podatak da Marulić, govoreći o vrlini pokajanja za grijeh, posebno poglavlje posvećuje starozavjetnim i novozavjetnim primjerima. (Grgić, 2003:74) Iva Grgić nadalje ističe da je u poglavlju *O čuvanju čudoredne čistoće* posvećeno prostora četrdesetosmorici muškaraca koji mogu služiti kao primjer, no Marulić ipak više prisposobljuje na ženama, time sugerirajući da je esencija te vrline na neki način neraskidivo vezana uz ženski, pa i u onim slučajevima kad se akcidentalno, i pohvalno pronalazi kod muškog spola. Ta je, dakle, najvrijednija ženska vrline, vjerojatno zbog svoje dragocjenosti, neprestano potencijalno ugrožena pa i sam Marulić tvrdi da tu vrlinu žene i budne teško mogu očuvati od grijeha. (Grgić, 2003:82) *O poniznosti i slavi Kristovoj* zajedno s *Institucijom* i *Evandelistarom* čini svojevrsnu trilogiju, a za razliku od ta dva djela, kojim Marulić poučava čitatelja kako živjeti po uzoru na svece, u ovom djelu on to čini tako da daje za primjer samoga Isusa Krista koji je izvor svake svetosti. Kada je riječ o očuvanju čovjekova moralnog stanja, također je bitno istaknuti i Marulićevih *Pedeset priča*, kao i poetske ostvaraje kao što su *Spovid koludric od sedam smrtnih grihova*, *Anka satira* i njegove *Pisni razlike*. Iako u *Juditi*, *Suzani* i *Davidijadi*, za razliku od npr. *Institucije* i *Evandelistara*, Marulić rijetko kada jasno ističe svoje uvjerenje i pouku, to se ipak da iščitati između redaka. Upravo je razlika u Marulićevoj namjeri jer su *Institucija* i *Evandelistar* didaktička djela, glavna im je funkcija poučiti i usmjeriti čitatelja, a u *Juditi*, *Suzani* i *Davidijadi* glavni je fokus ipak na samoj radnji, uz rijetke didaktičke digresije autora, a veći dio pouke čitatelj mora izvući sam na temelju pročitanoa. S obzirom na prihvaćanje *Judite* i *Suzane* kao književnih modela, valja u Maruliću gledati prvoga pisca koji je u vrijeme renesanse u slavenskom svijetu uzdigao biblijske teme na razinu zavidnih poetskih ostvarenja, a Juditin je heroizam i Suzanin, recimo to tako, dalmatinski kolorit veoma dobro odgovarao

Marulićevoj angažiranosti i očuvanju kršćanskih i nacionalnih vrijednosti pred nadorima Turaka, ali i estetskim porivima u izražavanju domaćih krajolika (opis Suzanina vrta) te opisa mora, na koje kao da gleda daleko više s kojega splitskog prozora negoli iz biblijskih daljina. (Kovačević: 2002:93,94) Marulić jasno iskazuje svoju namjeru, ali isto tako i strah prilikom pisanja svojih djela. To dolazi do izraza u riječima u kojim on zaziva Boga da mu pomogne u naumu, što podsjeća na zazive muza: *Ti Bože, po čijem se migu sve upravlja, kao moj zaštitnik nađi se uza me, nadahni me dok budem govorio, pomogni mi dok budem pisao, obuzdaj moju maštu, riječi, ruku i pero da mi se ne mogne prigovoriti da sam se igdje udaljio od onoga što je bila Tvoja volja. A ti, Sine Božji, Kriste Bože, daj svojom milošću jakost tako duboku u srce i dušu onima koji to budu čitali, da požele i ujedno uzmognu takmiti se s navedenim Tvojim sljedbenicima te da, ushićeni što štiju Tebe jedinoga, napokon stignu k Tebi onim istim putem po kojemu su i oni k Tebi stigli.* (Marulić, Institucija I, 2010:63, 64) Hrvatini Gabrijel Jurišić uočava da se Marulić u tom zazivu pokazao dubokim vjernikom koji s jedne strane želi produbiti svoj duhovni život, a s druge potaknuti čitatelje da se trude postići evanđeoske kreposti, odnosno kršćansku savršenost (Jurišić, 2001:205), a potom nadodaje da s tog gledišta Marka Marulića treba smatrati uzornim kršćaninom, pobožnim vjernikom, uzornim mužem, koji je postigao vrhunce kršćanske savršenosti, a to onda znači da u njemu treba gledati Božjeg ugodnika, pravog sveca, našega zaštitnika, zagovornika i naš uzvišeni uzor. Za takvog bi uzornika stari kazali da je *non solum admirandus, sed etiam imitandus*, tj. da mu se ne treba samo diviti, nego ga treba i nasljedovati. (Jurišić, 2001:211)

6. Sveti Jeronim i Marko Marulić kao učitelji kršćanskoga morala

Vrlo je česta tema znanstvenih rasprava životno djelovanje svetoga Jeronima, koji je i danas ponajprije poznat kao učitelj kršćanskoga morala. Njegova je ostavština sjevremenska i primjenjiva je i danas, bez obzira na činjenicu da je od njegova djelovanja prošlo preko 1500 godina. Sveti Jeronim među svim moralnim pitanjima, povlači i pitanje ćudoredne čistoće, ali, naravno, on nudi uz sve to i mnoga praktična rješenja. Nastupa poput nekog duhovnog liječnika: uočava problem, postavlja dijagnozu i nudi, nazovimo to tako, recept kako razriješiti situaciju. Marko Marulić, koji je živio više od tisuću godina od vremena svetoga Jeronima, zasigurno je bio upoznat s njegovim naučavanjem morala. Promotrimo li samo

djela Marka Marulića i usporedimo ih s djelima svetog Jeronima na sadržajnoj razini, lako možemo doći do zaključka da je riječ o izuzetno velikoj podudarnosti. Bitno je naglasiti, kao i pri raspravi o usporedbi Marulićevih nabožnih djela s biblijskim predlošcima, da ne možemo govoriti o bilo kakvom plagijatskom činu. Naime, i jedan i drugi pišu o gotovo istim temama i zaista postoji jako velika sadržajna podudarnost, ali ono po čemu se razlikuju je način pisanja i forma pisanja. Uostalom, niti Marko Marulić niti sveti Jeronim ne pišu ništa što se ne može pronaći u Bibliji, tako da je ta rasprava nepotrebna, a njihovo moraliziranje upravo se i temelji na citatima iz biblijskih tekstova. Nije upitno da je Maruliću bio poznat rad svetog Jeronima. U prilog tomu ide i činjenica da je Marko Marulić u jednom svom spisu „btanio tezu“ da je sveti Jeronim Dalmatinac i inače je svetoga Jeronima držao svojim najboljim učiteljem. Sve to sasvim se jasno očituje i potvrđuje u poslanici Katarini Obirić.

Ovdje ćemo samo istaknuti neka temeljna načela koja je istaknuo sveti Jeronim analizirajući krepost čudoredne čistoće, a u daljnjim dijelovima rada, u kojim će se analizirati isto to u Marulićevim djelima, sasvim će se jasno moći uočiti u koliko je mjeri riječ o sličnosti. Srećko Bošnjak u svojoj knjizi *Sveti Jeronim kao učitelj kršćanskoga morala* uočava mnoge bitne stvari upravo kada je u pitanju čovjekova moralna čistoća. Sveti Jeronim donosi podjelu na razini djevičanske, udovičke i bračne čistoće te se poziva na Sveto pismo tvrdeći da je prvo potrebno čuti, zatim razumjeti, a tek potom donijeti plod koji može biti stotruki (djevičanstvo), šezdeseterostruki (udovištvo) i trideseterostruki (brak). Bošnjak donosi ovakvo viđenje djevice u očima svetoga Jeronima: *Definicija djevice je da je to ona koja je sveta i tijelom i duhom, jer ništa ne koristi imati tijelo djevice ako se mišlju udala. Ništa ne koristi tjelesno obrezanje, nego obrezanje srca. Djevičanstvo koliko je veliko, toliko je i teško, ali je upravo zbog toga i nagrada veća. Mnogi su zvani na gozbu, ali je jako malo odabranih.* (Bošnjak, 1948:40) Nadalje, Bošnjak uočava da Jeronim upozorava da ako se kreposti vrše radi divljenja i ljudske hvale, da su tada uzaludne, a djevice naziva *nepovrijeđenima*, a za one koje su prestale biti djevicama koristi naziv *korumpirane-povrijeđene*. (Bošnjak, 1948:39) Djevičanska se čistoća može povrijediti tjelesno i duševno. Tjelesno se može povrijediti svojevóljno i mimo volje, s tim da se u drugom slučaju ne gubi djevičanstvo. Samo duševno se povrjeđuje djevičanstvo: svojevóljnim pristankom na grijeh, tj. mišlju. Takva se povreda daje popraviti (*reparabiliter*) promjenom volje i pokorom. Tjelesno se i duševno povrjeđuje

djevičanstvo izvršenim svojevolumnim grešnim činom. U tom se slučaju gubi sasvim i zauvijek (*ireparabiliter*). (Bošnjak, 1948:71)

Unutar djevičanstva jako se puno prostora daje temi svećeničkog i redovničkog celibata: *Savršen sluga Kristov nema ništa nego Krista. Ako ima što drugo, nije savršen.* (Bošnjak, 1948:42) *Spasitelj nije naredio svećeničkog celibata, nego se zadovoljio općenitim uputama i idejama. Sijao je sjeme u duše. Kao Gospodar milosti oplodio je posijano sjeme. I tako se razvija najplemenitija, najljepša i najmoćnija pojava kršćanstva i Crkve, djevičanstvo svećeničkog celibata pod sudjelovanjem milosti Božje i slobode plemenite volje ljudske.* (Bošnjak, 1948:43) Iz ovih dviju rečenica sasvim je jasno koliko se ozbiljnim, ali i uzvišenim doživljava svećenički celibat. Prvi poznati pisani zakon o toj temi, koji je donesen na Elvirskom saboru (300. g.) nalaže ovako: *Strogo naređujemo biskupima, svećenicima, đakonima i svim klericima u službi, da se uzdržavaju od svojih žena i da ne rađaju djece. Tko to učini, neka se isključi iz časti klerikata.* (Bošnjak, 1948:44), a otprilike u tom smjeru ide i Nicejski sabor (325. g.) koji zapovijeda da navedene crkvene osobe ne smije imati sustanaricu, osim eventualno majku ili sestru ili isključivo takve osobe koje nisu izvrgnute bilo kakvom sumnjičenju. Čini se da se u tih četvrt stoljeća, koliko je prošlo između ta dva sabora, i nije baš nešto znatno promijenio stav Crkve. Sveti Jeronim tvrdi da su Isus Krist i Djevica Marija dali savršeni primjer čistoće obaju spolova, ali također je i svjestan stvarne situacije te tvrdi: *Priznajem da se u svećenike uzimlju i oženjeni, jer nema toliko djevacica koliko je potrebno svećenika. Ali zar se u vojsci uzimlju samo najjači? Zar se ne uzimlju i manje jaki, jer ne mogu biti svi sasvim jaki?* (Bošnjak, 1948:47)

Udovištvu sveti Jeronim prilazi s zaista velikom dozom razumijevanja ističući da je njihova plaća za uzdržljivost odmah nakon plaće djevacica jer su one izgubile djevičanstvo te im je teže održavati tu uzdržljivost upravo jer su prethodno osjetile uživanje dok su bile u braku. Sveti Jeronim tvrdi da ako se i dogodi da udovici padne na pamet prošlo uživanje, ono koje je doživjela u braku te ako zna što je izgubila i čime se naslađivala, takve vatrene sotonske strijele (Efež 6, 16) neka gasi ostrim postom i bdijenjem te neka svaki dan misli da će umrijeti kako ne bi pomišljala na ponovnu udaju. (Bošnjak, 1948 62, 63) Ali je također svjestan da je bolje, ukoliko je potrebno, da si udovica uzme muža, nego da uzme sotonu.

O bračnoj čistoći i svemu što to prati sveti Jeronim izravno govori u svojoj poslanici Eustohiji u kojoj se sasvim jasno vidi njegova zauzetost i dobronamjernost, ali i odrješitost u savjetovanju. Jeronim zapravo daje svezremenske upute za dobro funkcioniranje bračne zajednice. Tvrdi da djevičanstvo nije za svakoga te da je bolje poći za čovjeka, bolje je hoditi po ravni nego težiti za onim što je uzvišenije, te se strovaliti u dubinu paklenu, (Sveti Jeronim, 1990:24) te nastavlja da su nečiste misli sotonino oružje protiv mladosti jer se čovjek lako uzdržava od drugih mana, ali pohota je neprijatelj kojeg svaki čovjek uvijek nosi sa sobom, a još svemu tome nadodaje: *Vino i mladost dvostruke su zublje pohote.* (Sveti Jeronim, 1990:26) On izravno kritizira alkoholizam koji je uzrok mnogim čovjekovim problemima, a ističe i jako veliki problem pobačaja, u čemu se ogleda to da se neke stvari ne mijenjaju neovisno o tome koliko vremena prošlo: *Druge pak popiju lijek da budu bezdjete, i ubijaju još neposijana čovjeka. Neke kad osjete da su zločinom postale bremenite, uzimlju otrov da izvrgnu, pa često i same od toga umiru, idu u pakao krive za tri zla: kao samoubojice, preljubočnice Isukrstove, čedoubojice nerođena djeteta.* (Sveti Jeronim, 1990:29, 30) Daje upute djevici Eustohiji da se treba kretati u društvu pristojnih žena, koje poste, mole i nisu u grijehu. Svjestan je da se postom postiže vlast nad duhom i tijelom: *Kad se noću dignoš na molitvu, nek ti podrigivanje ne prouzrokuje neprobava, nego praznina.* (Sveti Jeronim, 1990:33) On, baš kao i Marulić kada govori o braku, kao da ima potrebu opravdati se: *Mogao bi tko reći: smiješ li kuditi ženidbu koju je Bog blagoslovio? Ne kudi se ženidba tim što se djevičanstvo cijeni više od nje. Nitko ne poredi zlo s dobrim. Neka se hvale i udate jer su one odmah za djevicama. Hvalim ženidbu, hvalim oženjene osobe; ali zato što mi rađaju djevice: s trnja berem ruže, iz zemlje vadim zlato, iz školjke skupljam biser.* (Sveti Jeronim, 1990:34, 35) Bošnjak uočava da Jeronim jasno govori o neraskidivosti braka: *Zar ne znate, braćo, jer govorim onima koji poznaju zakon, da zakon vlada čovjekom, dok je živ? Tako je udata žena vezana zakonom za muža dok on živi. A ako je muž umro, oslobodila se od zakona muževljeva. Zato, dok joj je muž živ, zvat će se preljubnica, ako pođe za drugoga muža, a ako joj muž umre, slobodna je od zakona, da ne bude preljubnica, ako pođe za drugoga muža.* (Bošnjak, 1990:50) I sveti Jeronim i zakon sam po sebi poprilično su jasni i izravni. To je doneseno po evanđelistu Mateju u kojem Isus jasno kaže: *„Zato će čovjek ostaviti oca svojega i majku svoju te će prionuti uz ženu svoju, pa će oboje postati jedno tijelo? Prema tome, nisu više dva, nego jedno tijelo. Dakle: što je Bog sjedinio, neka čovjek ne rastavlja.“* Nato ga upitaju: *„Kako je onda Mojsije naredio da se dadne otpusni list i da se*

otpusti? “ On im odgovori: „Mojsije vam je zbog vašeg okorjelog srca dopustio da otpustite svoje žene. Ali, od iskona nije bilo tako. A ja vam kažem: tko otpusti svoju ženu – osim zbog bluda – i oženi se drugom, čini preljub.“ (Mt 19, 6-9)

Bošnjak ističe da je sveti Jeronim bio glavni apostol čistoće i djevičanstva u 4. stoljeću te je baš zbog toga i mogao pisati detaljnije o toj temi. Njegovi se nazori strogo temelje na Svetom pismu, a njegovu se poučavanju o čistoći i djevičanstvu nema što dodati u pogledu ispravnosti i jasnoće. (Bošnjak, 1948:75) Suvremeno naučavanje o čudorednoj čistoći mnogo je napredovalo u odnosu na vrijeme u kojem je živio taj učitelj kršćanskoga morala, ali u temeljima nema nikakve promjene; danas su mnoge stvari samo detaljnije obrađene i osvijetljene: konkretni grijesi protiv čistoće, seksualni odgoj, borba protiv požude, bitnost pojedinih sakramenata u očuvanju čistoće.

Sasvim je jasno da je Marko Marulić bio upoznat s naučavanjem svetoga Jeronima te da je svoja djela također usmjeravao u tom moralizatorskom smjeru. U nastavku će se jasno moći uočiti u kolikoj je mjeri u Marulićevim djelima zastupljeno ono čemu je sveti Jeronim posvetio svoj životni rad te i Marulića možemo bezpogovorno nazvati učiteljem kršćanskog morala i nasljednikom poslanja svetog Jeronima.

7. Djevičanstvo

Marciano Vidal navodi da otkriće djevičanstva u kršćanstvo uvodi novinu, da se ljudska ljubav može živjeti na potpuno nov način; ljubav ima do sada nepoznato ustrojstvo – djevičansko ustrojstvo. S Kristovim dolaskom pojavljuje se taj novi pojam i ta nova stvarnost djevičanske ljubavi. Sama osoba *celebsa* i djevca jest objava: navješta i ostvaruje ustrojstvo novih vremena; kršćanin prima u Kristu svoje temeljno ustrojstvo. Bit kršćanstva je Krist. I Krist je živio svoju ljubav u dimenziji djevičanstva; on je eshatološka prisutnost, savršeni obrazac kršćana u punini. Tom uzoru približuju se oni koji žive u posvećenom djevičanstvu. (Vidal, 2001:335-336) Djevičanstvo prvotno ukazuje na biološki sadržaj pod kojim se misli na tjelesni integritet ženskog bića. No, djevičanstvo isto tako ima jednako bitan religijski smisao jer podrazumijeva dragovoljno odricanje od braka iz ljubavi prema carstvu nebeskom. (Estevez, 2005:28) U religijskom smislu pojam se najčešće odnosi na žene, iako se u Svetom

pismu primjenjuje i na muškarce koji se iz religioznih razloga odriču braka.² Čistoća onih koji su pozvani na posvećenost Bogu u djevičanstvu ili celibatu uključuje odricanje od braka, ali ne zato jer brak manje vrijedi, nego zato da bolje odgovore Božjem pozivu koji ih poziva da već na ovom svijetu anticipiraju onaj oblik života koji će biti karakterističan za carstvo nebesko. (Estevez, 2005:97-98) Mladen Parlov uočava da Marulić u *Evandelistaru* tvrdi da je *djevičanstvo prije nešto anđeosko nego ljudsko* (Marulić, 1985:II, 112) jer djevičanstvo je odabrao i živio sam Isus Krist, a kako je mjera svetosti mjera suobličnosti Isusu Kristu, time je i nagrada u životu vjernošću veća (Parlov, 2007:75). O veličini djevičanstva svjedoči i sveti Pavao: *A u vezi s djevicama, budući da je riječ o izvrsnijoj, o anđeoskoj većma negoli ljudskoj kreposti veli: „Tko udaje svoju djevicu, dobro čini, a tko je ne udaje, čini još bolje.“* (1Kor 7, 38) Marulić tvrdi da je svojstvo najvjernijih slugu da se uvijek prihvaćaju onoga što vide da će njihovu gospodaru biti najdraže. Stoga ne paze samo na ono što im se zapovijeda, nego i, mimo zapovjedi, na ono što ga veseli. Zbog toga su mnogi od svetaca sačuvali neokaljanim svoje djevičanstvo, dobro znajući da se njime više od svega mogu svidjeti Bogu. (Marulić, 1985:II, 113) Ističe da je potrebno zauzdavati poticaj kod žudnje za putenim općenjem te da niti jedna strast nije žešća u živih bića, niti jedna teže savladiva. Neprestano se valja s njom boriti pa i ako je pobijediš, postoji opasnost da na koncu budeš pobijeden. No, što je teža pobjeda, to je i nagrada za pobjedu veća i odličnija. (Marulić, 1985:II., 112) *A ti misliš da ćeš biti slobodan od pogibelji svakodneвно se krećući među ženama, gledajući ih, slušajući priče o njima, izlažući se svojevrijedno njihovim pogledima i ne kloneći se njihova društva, nego im, sad zvan, sad nezvan, zalazeći u kuću i ložnicu? To ne znači, vjeruj mi, čuvati čistoću, nego je baciti na ulicu i ne služiti duhu, nego tijelu.* (Marulić, 1985:II., 121) Ističe i to da je moguće pobjeći od žena, ali nije moguće pobjeći od samoga sebe te govori o *lijekovima* pomoću kojih se može boriti protiv tog grijeha. Ponajprije ističe veliku važnost posta koji treba biti prožet intenzivnom molitvom, jer i Judita je postila i molila i uspjela je u svome naumu. Za postom i molitvom neka uslijedi čitanje koje posrnućem jednih čini čovjeka opreznijim ili jakošću drugih čini čovjeka uzdržljivijim. Čitanje kojim se krijepi snaga duha i ustrajnost u krepostima te se ulijeva milost svaki puta kada se ponovno čitaju napomene za pobožan i svet život. Čitajući Sveto pismo čovjek postaje jači, a uz sve nabrojano Marulić

² usporedi: Otk 14, 4

ističe da je uvijek dobro raditi nekakv posao kako bi se čovjek naučio poslušnosti i kako bi, suzbijajući tjelesno, rastao duhovno. (Marulić, 1985:II., 124) Djevičanstvo podrazumijeva zaista jako visoku razinu odgovornosti i potrebno ga je shvatiti krajnje ozbiljno, jer ukoliko onaj koji izabere takav način života ne bude izvršavao zapovijedi Božje, ne samo da se neće uspeti više od ostalih vjernika, nego će, kako kaže Marulić, biti uvršten među one koji na samom dnu trpe muke. Uspoređuje to s voćem koje otpada prije sazrijevanja, a lišće se i granje osuši kad stablu na koje se oslanja počne ponestajati vlage. (Marulić, 1985:II., 114) U *Instituciji* Marulić daje primjere kreposna života muškaraca i žena, posebno odvajajući Stari od Novoga zavjeta Donosi citate kako bi sve to potvrdio i dokazao vjerodostojnim. Upravo to svjedoči o Marulićevu redovitom proučavanju Biblije jer se kroz sve te navode jasno vidi da je on bio jako dobar poznavalac te temeljne knjige za jednog kršćanina. On ističe muškarce i žene koji su čuvali svoju čudorednu čistoću, ali na način da bi to prikazali kao žrtvu Bogu, da bi mu na taj način bili bliže te da bi samim time mogli pomoći da se cijela zajednica približi njemu. Tako Marulić ponajprije daje primjere Ilije i Elizeja koji nisu imali žene ni sinove, a nitko osim njih, sve do evanđelja, dakle, tek Novi zavjet, nije vraćao mrtve u život. Upravo to je bio Božji način da ih nagradi jer su svoje živote odlučili predati njemu, a istodobno i da se proslavi po njihovim djelima. Na proroku Jeremiji Bog pokazuje da su neprijatelji oskvrnuli hram, ali je Jeremija ostao sačuvan zahvaljujući svojoj djevičanskoj čistoći. Marulić tvrdi da se to dogodilo kako bismo spoznali kako je onaj tko se zavjetom čistoće predaje Bogu svetiji od svakoga hrama. (Marulić, 2010:288) To nas tumačenje uopće ne čudi budući da smo u prethodnim poglavljima spomenuli da je čovjek, kada je neokaljan grijehom, hram Duha Svetoga, a Duh Sveti s Ocem i Sinom čini Trojedinoga Boga. Kao početnu osobu Novoga zavjeta Marulić ističe Isusa Krista koji se rodio od Djevice tako da je vječno sačuvao njezino djevičanstvo te se stoga danas i slavi blagdan Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije. I sam Isus Krist je ostao cijeli život u toj čistoći. Ivan Krstitelj je zbog čistoće svoga srca i čudorednosti svoje majke uspio sačuvati čistoću svoga tijela te bio dostojan krstiti Isusa, većega od sebe. Isus Krist ovako govori: *Jer ima ljudi koji su od rođenja nesposobni za ženidbu; ima takvih koje su ljudi učinili nesposobnima; a ima i takvih koji se odriču ženidbe radi kraljevstva nebeskoga. Tko može shvatiti, neka shvati!* (Mt19, 10-12) Apostol Ivan, Isusov miljenik, također je bio djevac, a dokaz koliko ga je Isus cijenio vidimo i u tome da mu je po svojoj smrti povjerio brigu nad svojom majkom. Tekla, koja se jako često spominje u kontekstu apostola Pavla, bila je djevica te je zahvaljujući ustrajnosti da njezina čistoća ne

bude okaljana, očuvana od lomače, lavova, medvjeda, bikova, žeravice i rugla golotinje, a slično je bilo i sa svetom Lucijom i svetom Katarinom. Marulić posebno ističe svetu Brigitu koja se žrtvovala samo kako bi očuvala svoje djevičanstvo koje je čuvala za Boga. *Davidijada* prikazuje široko obiteljsko stablo te se tu mogu iščitati različiti obiteljski odnosi, a na mnogo mjesta jasno se ističe kolika je bila cijenjenost djevičanske čistoće u ondašnjem židovskom društvu. To je vidljivo i iz sljedećega: *Šaul Davidu: „Jer hoću da zaručim za te//Najljepšu svoju kćer, a to je djeva Meraaba//Koja će meni po tebi porodit unučad milu,//Tebi pak odličnu djecu što kraljevskog bit će roda!“* (Marulić, 2007:II., 90-93) Nekoliko stihova kasnije imamo i opis Davidova djevičanstva: *Tako mu reče David kog dotad još bocnula nije//Ostanom nestašna ljubav, i stoga je volio više//Ratovat: njegovo srce za poslima žudeći ratnim,//Nije još moglo pomišljat na nježne ljubavne igre.* (Marulić, 2007:II., 122-125), i dalje: *Ali i nesvladana u ratu Davida svlada//Uskoro ista vatra te zavoli strasno Mikalu,//Također kraljevu kćer: čas željno bi njoj namigivo,//Čas bi joj zborio slatko i pred njom zbijao šalu,//A u odsustvu njenu za njome bi, uzdišuć mnogo,//Čeznuo nemirna srca, i nije imao mira.* (Marulić, 2007:II., 130-135) David je u početnim stihovima iz navoda prikazan više kao dijete nego kao muškarac jer je opisano da mu je od ljubavi ipak bilo draže ratovanje i dokazivanje na taj način, ali u kasnijim stihovima vidimo da je David sazrio kao muškarac i da je njegovo srce zahvatila ljubav. Ovdje je ipak bitno napraviti jednu razliku jer sa sigurnošću možemo reći da opis Davidova ponašanja u prisutstvu i odsutstvu Mikale odgovara nečem što bismo mogli prije nazvati zaljubljenošću, a ne ljubavlju jer je njegovo srce bilo nemirno u njezinu odsutstvu, a kada je ona bila s njim u društvu, onda se ponašao tako da je pokušavao zadobiti njezinu pažnju, a to ponašanje je svakako bilo u skladu s njegovom mladenačkom dobi koja je tada po prvi puta osjetila nešto novo – požudu. U *Davidijadi* nailazimo i na tešku povredu čudoredne čistoće kroz incestoidni čin: *Tamara koju je mati porodila mila Maaka,//Bijaše ponajljepša vanjštinom kraljeva kćerka,//Lijepom Apšalomu također rođena sestra.//U nju se preko glave zaljubio Amnon, kog druga//Žena je rodila kralju, a bješe mu prvorođenac.//Jadnik se zagleda u nju, no stade prikrivat u sebi//Plamen koji je grudi i utrobu, proždro njemu.//Naime, ne dade stid da ružnu pokaže ljubav,//A i nevinost sama neporočne djevice čiste//Željama bje mu na putu i ne davaše mu nade.//Al' ga je požuda luda podbadala bodljima divlje//Rastuć sve većma i većma i nije mu davala mira//Noću, a niti danju. Pa kako već ne može podnijet//Vatru bolesnog srca, te tiho uzdiše, stoji,//Sjedi il' amo-tamo korača i sa sobom samim//Šapće ko bezumnik kakav. Jer što*

je ljubav bez mjere//Negoli život luđaka. (Marulić, 2007:X, 14-30) Tu nije riječ samo o grijehu, kako se može učiniti na prvi pogled, nego je ponajprije riječ o patološkom osjećaju koji nikako ne možemo nazvati ljubavlju, nego je riječ o bolesti duha, koja je potom odvela do grijeha incesta i silovanja: *On je primi za ruku i tada joj izjavi ljubav -//Bezbožnik te je držeć i već na silu grleć,//Vruće moliti uze da legne s njime u krevet.//Jadna se djevojka zgrozi nad tako velikim grijehom,//Pa će povlaćeć se natrag: „Ta što si me stisnuo tako?//Kakvo li nedjelo snuješ za krvno ne hajuć srodstvo//Niti za zakon Božji, za pravo čestita braka,//Amnone?“ Vikaše pri tom: „Ta pusti me, pusti!“ No on se//Upeo iz sve snage da njezin savlada otpor,//Pa je napokon svlada i jadnu silova sestru-//Zlikovac, bludnik, i sam od klete požude svladan.* (Marulić, 2007:X., 79-87) *Ona otiđe suzna, u tihoj oplakujuć tuzi//Svoje izgubljeno poštenje i djevičanstvo.* (Marulić, 2007:X., 94-95) *Apšalom tješi sestru: „Prestani kukat! Za silovanje poštena//Djevojka nije kriva.* (Marulić, 2007:X., 104-105) Iako nije riječ o istom vidu grijeha, Amonovo ponašanje slično je Holofernovu kada je Judita zaposjela njegove misli. U oba slučaja riječ je o patološkoj navezanosti zbog koje niti jedan od njih nije imao sposobnost zdravog rasuđivanja, a upravo je to pomoglo Juditi da ostvari svoj naum. U *Pedeset priča* Marulić govori o tome na koji način čuvati ćudorednu čistoću te se pritom koristi pričom o tome kako se neki čovjek penjao na vulkan Etnu jer je osjećao čežnju biti joj što bliže, te je on u želji da istraži prirodne tajne, otišao ipak predaleko i to ga je stajalo života. Zanimljiv je način Marulićeva metoforičkog izražavanja. Za žene Marulić jasno ističe: *S njima se smijati, s njima ćaskati, njih se doticati znači približiti se Etninu ognju. Dođe li tada do slobodnijeg druženja, u požaru će požude izgorjeti stid i sveta odluka pa će oni koji su prije služili Kristu početi služiti sramotnoj razbludi. Tko se pak bude držao daleko od ženskog društva što više može i bojao se pristupiti njima ne manje nego onom sicilskom žaru, uvijek se čuvajući opasnosti koja je mnoge upropastila, tek taj će radosno prinijeti Bogu čisto tijelo i čistu dušu, na što se zavjetovao, i služiti da bude u anđeoskom društvu na nebu kad je već na zemlji živio anđeoskim životom.* (Marulić, 1992:345)

7.1. Redovništvo

Celibat je pojam s najmanje dva značenja. Prvo bi bilo da se misli na činjenicu da netko nije oženjen, a drugo bi bilo da se odnosi na one koji nisu u braku iz religioznih razloga.

To je pojam uz koji će nam, u skladu s našim okruženjem i kulturom življenja, prvi na pamet pasti savećenici. Međutim, među katolicima riječi *celibat* dodano je religijsko značenje i odnosi se posebno na muškarca koji daje svečano obećanje da se neće ženiti i da će s tim u skladu živjeti u celibatnoj čistoći. Svećenički, odnosno, redovnički poziv zapravo i je brak između osobe koja je odabrala takav način života i Crkve, a Crkva je zemaljska manifestacija, što će reći, konkretizirana Božja prisutnost vođena Duhom Svetim. Počeci kršćanskog monaštva datiraju od sredine 3. stoljeća, kada se zapaža da kršćani u velikom broju *ostavljaju* zajednicu vjernika, odlaze u pustinju, povlače se u samoću kako bi se posvetili isključivo askezi, intenzivnom traženju Boga. Začetnicima takvoga ponašanja smatraju se sveti Pavao i Antun pustinjač. (Borak, 2005:17) *Monah* je vjernik koji po svome intimnom pozivu, na primjereniji način teži ostvarenju nasljedovanja Isusa, i to ne samo u duhu, nego i svojim izvanjskim obličjem i životom u samoći, a o počecima monaštva katolička je predaja davala uvijek isti odgovor, da je ono najljepši plod evanđeoske poruke, logički razvitak kršćanskoga života, posvemašnja dosljednost u doktrinarnim premisama. (Borak, 2005:17) Borak nadalje utvrđuje da je i Adam do stvaranja Eve bio *monaho's*, što će reći, bez žene³, celibatarac. (Borak, 2005:24) Postoji popriličan broj navoda iz Biblije u kojima se jasno vidi da je služba u hramu isključivala odnose onih koji službuju sa ženama jer je postojala i sama praksa o nespojivosti liturgijske službe i bračne aktivnosti. Postoji također i drugi, dublji, teološki razlog asketskog ili monaškog celibata, a ogleda se u nepodijeljenosti srca, odnosno, u težnji za jedinstvom. Apostol Pavao upravo o tome govori: *A rado bih da budete bezbrižni. Neoženjen se brine za Gospodnje, kako da ugodi Gospodinu. A oženjen se brine za svjetovno, kako da ugodi ženi, pa je razdijeljen. I žena neudana i djevica brine se za Gospodnje, da bude sveta i tijelom i duhom; a udana se brine za svjetovno, kako da ugodi mužu.* (1Kor 7, 32-34) O tome nalazimo još nekoliko potvrda na drugim mjestima u Svetom pismu: *Čovjek dok se ne ženi, ljubi i časti Boga oca svoga i Duha Svetoga, majku svoju; nema nikakve druge ljubavi. Kad se čovjek oženi, napušta oca i majku, one, naime, koje sam gore spomenuo (Boga kao oca i Duha Svetoga kao majku); um se njegov okreće ovome svijetu; njegov duh, srce i mašta od Boga se okreću svijetu kojega čovjek ljubi kao što muž ljubi ženu svoje mladosti.* (Izr 5, 18) Ovim se ne želi umanjiti vrijednost braka jer brak je također nešto što je na razini svetosti.

³ usporedi: Post 2, 18

Brak svojom reproduktivnom funkcijom omogućuje organizirano i kontinuirano postojanje ljudske vrste pa u skladu s time i onih koji su odlučili služiti Bogu u čistoći djevičanstva, neovisno o tome je li riječ o laičkom ili svećeničkom čuvanju djevičanske čistoće. Međutim, možemo govoriti o širini koju obuhvaća djelovanje obitelji i o širini djelovanja jednoga svećenika ili redovnika. Obitelj je hermetičnija zajednica koja živi svoju duhovnost u svojim okvirima s manjim iskoracima prema široj društvenoj zajednici. Svećenik pak, koji nema obvezu obiteljskog čovjeka, cijelo svoje djelovanje usmjeruje prema van, odnosno, prema Bogu i prema ljudima jer je njegovo poslanje biti pastirom šire društvene zajednice koja mu je povjerena. To što nije u braku i nema takav oblik obveza, omogućuje mu da svoj pastirski posao obavlja što kvalitetnije. Iz toga proizlazi da se ne može davati prednost ijednom (braku nad svećeništvom i obrnuto) jer su to dvije međusobno ovisne sastavnice jer obitelji daju svećenike, a svećenici se brinu za duhovni rast obitelji i društva kojega su te obitelji temelj. Redovnik, ali i svećenik, nastoji svojim primjerom što je moguće više biti bliži Isusu Kristu te time davati primjer okolini. U knjizi *Redovnička pravila*, koju je priredio Hadrijan Borak sa suradnicima, ističu se pravila po kojima je nekoliko i danas poznatih redovnika živjelo u nastojanju da se što više približe Bogu. Posebno ćemo se osvrnuti na pravila o čuvanje čudoredne čistoće te usporediti kakva je situacija po tom pitanju u Marulićevim djelima. Pravila svetog Pahomija (3. stoljeće) izuzetno su stroga kada je riječ o očuvanju moralne čistoće, a sadrže niz propisa o čuvanju djevičanstva te o uklanjanju svih okolnosti i prigoda koje bi mu mogle naškoditi. One koji se ogriješe u tom propisu strogo su kažnjavali, a propis na jednom mjestu kaže: *Ne smije se dati zarobiti u tjelesne pohote, niti slijediti požuda svojih očiju.* (Borak, 2005:76) Ne samo da se smatra da je žena *opasnost* za redovnika, nego se smatra da su i djeca *opasnost* jer mogu pobuditi roditeljski instinkt: *Nade li se netko od braće da se slobodno šali i igra s dječacima i da prijateljuje s maloljetnicima, tri puta će ga opomenuti neka se okani te familijarnosti, i neka se sjeti čestitosti i straha Božjega. Ako se ne okani, neka ga – kao što je pravo – kazne najstrožom kaznom.* (Borak, 2005:79) Sveti Bazilije Veliki (4. stoljeće) postavlja pitanje treba li onaj koji hoće pobožno živjeti nužno biti uzdržljiv. Za odgovor na to pitanje traži uporište u Svetom pismu: *I ništa drugo ne mrtvi tijelo niti ga toliko dovodi u pokornost koliko uzdržljivost, jer se uzdržljivošću koči mladenačko*

vrenje koje je teško držati u korisnim granicama. Ima li što luđe od tijela koje uživa u strastima i od mladosti koja se okreće na svaku stranu? Zato veli Apostol⁴: „U brizi za tijelo ne pogodujte požudama.“⁵“ (Borak, 2005:133) Dobro znani, sveti Aurelije Augustin (4. stoljeće) u svojim pravilima kaže: *Ako vaš pogled i padne na koju ženu, neka se ni na jednoj ne zaustavi. Doista, nije vam zabranjeno vidjeti žene kad ste izvan samostana, ali je grešno poželjeti ih ili čeznuti da im se svidite. Žudnja kod žene, naime, može se poželjeti ne samo dodirom i osjećajem, nego i pogledom; tako i ona može očitovati svoje čeznuće. Nemojte kazati da su vam duše čiste ako imate nečedan pogled, jer nečedan je pogled znak nečista srca. Kada dvoje uzajamnim pogledom, pa i bez riječi očituju nečiste žudnje svoga srca te se naslađuju u putenom žaru, pa i bez bludnog oskvrnuća tjelesa, gubi se čudoredna čistoća. Kad ste, dakle, zajedno u crkvi ili drugdje gdje su i žene, naizmjenice čuvajte svoju čednost. Doista, Bog koji prebiva u vama i na taj će vas način čuvati pomoću vas.* (Borak, 2005:196, 197) Sveti Cezarije Arlski (5. stoljeće), za razliku od svih prethodnih koji su pravila pisali za redovnike, napisao je pravila za redovnice, među kojima je i pravilo o čudorednoj čistoći: *Prije svega, zbog čuvanja vašega dobrog glasa, neka nitko od muškaraca ne ulazi u unutarne dijelove samostana i bogomolje, osim biskupa, upravitelja, svećenika, đakona, podđakona i jednoga ili dvojice čitača koje preporučuje dob i dobar život da bi katkada slavili misu. Kad treba obnoviti krov ili popraviti vrata ili prozore ili pak bilo što slično napraviti, neka s upraviteljem uđu samo obrtnici i radnici da obave posao ako je potrebno, ali ni oni bez znanja i dozvole majke. I sam upravitelj neka ne ulazi u unutarne dijelove samostana, osim radi onih usluga koje smo gore naveli, ali nikada ili rijetko bez opatice ili neke druge časne osobe tako da posvećene sestre ostanu u svojoj posvećenosti kako priliči i kako je korisno.* (Borak, 2005:225) Sveti Benedikt (5. stoljeće) ističe da je potrebno ne podržavati zle požude, krotiti svoje tijelo kako se ne bi težilo užicima. (Borak, 2005:257) Nigdje ne nailazimo da izravno progovara o čuvanju čudoredne čistoće. Sveti Franjo Asiški, utemeljitelj franjevačkog reda, poznatog i pod nazivom *red male braće*, živio je u 13. stoljeću, u vremenu koje je znatno bliže Marulićevu vremenu od vremena u kojem su živjeli prethodno nabrojani donositelji pravila za redovnike i redovnice. Sveti Franjo donosi ovakvo pravilo:

⁴ *Apostol* – odnosi se na sv. Pavla

⁵ usporedi: Rim 13, 14

Strogo naređujem svoj braći da se čuvaju sumnjivih druženja sa ženama i savjetovanja i da ne ulaze u samostane redovnica osim onih kojima je Apostolska Stolica dala posebno dopuštenje. Neka ne budu kumovi ni muškarcima ni ženama da tom zgodom ne bi nastala među braćom ili o braći kakva sablazan. (Borak, 2005:324)

Promotrimo li još jednom sva ova navedena pravila o čuvanju čudoredne čistoće može se zaključiti da su redovnici tome pridavali (i pridaju) jako veliku brigu jer su neka od pravila toliko stroga da se, čitajući iz današnje perspektive, mogu učiniti i poprilično banalnima i smiješnima. Svi donositelji pravila naglašavaju kako je od izuzetne važnosti krotiti svoje tijelo kako bi se lakše nosilo s požudom, a sve to onda dovodi do približavanja Bogu, a to i jest konačni cilj svih tih pravila i povučenog načina života. Apostol Petar imao je punicu i kćer⁶ pa je po toj liniji sasvim jasno da je imao i ženu koju je otpustio poradi Krista, ali Gospodin je to nagradio stostruko. Nagrada je ta što je Petar postao prvim poglavarom Crkve, postao je prvi papa. On je, ostavivši obitelj poradi Krista, čuvao svoju čudorednu čistoću te stoga tu njegovu čistoću možemo smatrati onakvom kakvu danas održavaju svećenici koji su, uostalom, i proistekli iz primjera svetoga Petra. Marulić isto tako ističe i egipatskog opata Amona koji je imao ženu, ali su oboje čuvali svoje djevičanstvo cijeli život, a slično njemu je u auxerski biskup Amator koji je prije nego je postao svećenik i biskup imao ženu, ali su oboje ustrajali do kraja u čuvanju svoje moralne čistoće. Posebno je zanimljiv primjer već spomenutoga opata Benedikta koji je boravio u pustinji, daleko od ljudi, te se, kako bi savladao požudu jer mu se svidjela neka žena, bacao golim tijelom u trnje te valjao u njemu do krvi. (Marulić, 2010:294) Sasvim je očito da se radeći to držao ovih riječi: *Tko s požudom pogleda ženu, već je – u svom srcu – učinio preljub.* (Mt 5, 28) Isto tako je i sveti Augustin izbjegavao društvo žena, a kako je spomenuto u gore navedenim pravilima, i strogo isto to zabranjivao svojoj subraći. Primjeri, kao gore navedeno bacanje u trnje, nisu nimalo iznenađujući te su si u skladu s time neki odsijecali ruke, iskapali oči, kupali se u ledenoj vodi – sve samo kako bi ovladali svojim napastima požude. Kao što je već u prethodnom poglavlju spomenuto, normalno je osjetiti požudu, ali tu onda dolazi do izražaja snaga vjere pojedinca, snaga njegova karaktera te njegova volja za odupiranjem grijehu razvrata, a kada se dogodi da sve to nije dovoljno, tada je potrebno zazavati ime Gospodnje u pomoć te je tako

⁶ usporedi: Mt 8, 14

sveta Grgurka na dan svoga vjenčanja otišla u samostan i prigrlila Krista kao svoga nebeskog zaručnika.

7.2. Marulić o *popima*

Opće je poznato da se Marulić u svojim djelima vrlo često obrušavao na, kako ih on naziva, *popove*, dakle, na redovnike i svećenike, ali pritom je bitno istaknuti da u jednakoj mjeri koliko je bio oštar kada je trebalo pokuditi neko crkveno lice, isto tako znao je i pohvaliti kada je osjetio da za to postoji potreba. U *Suzani* ih baš i nije prikazao na najbolji način, a posebno je zanimljiva jedna činjenica. Naime, u Bibliji u Knjizi proroka Danijela u priči o Suzani čistoj, prema kojoj je Marulić napisao svoju poemu, za dva pohotna starca se spominje da su bili suci, bez ikakve naznake da su svećenici. U Marulićevoj *Suzani* jasno se ističe da su bili *popi*. U Bibliji stoji ovako: *Jojakim bijaše vrlo bogat: uz kuću imaše vrt. Judejci se skupljahu kod njega jer bijaše poštovaniji od svih. One godine izabraše za suce dva starca iz naroda. O takvima reče Gospod: „Bezakonje izade iz Babilona po starješinama, sucima koji su se smatrali upravljачima naroda.“ Ovi posjećivahu kuću Jojakimovu, i svi koji imahu kakvu parnicu obraćahu se njima. Kad bi se narod, oko podneva, razišao, Suzana bi dolazila šetati u vrt svog muža. Ona je dva starca svaki dan promatrahu gdje ulazi i šeta, pa je poželješe. Izgubiše od toga razum, odvrtiše svoje oči od Neba i zaboraviše njegove pravedne sudove.* (Dn 13, 4-9) A Marulić je to prikazao ovako: *Popi se zovihu, kim obima dvima//Mnoga lita bihu, a malo razuma.//Razum pravi fuma nima oholosti, //Ni ostavlja drumu duhovne kriposti.* (Marulić, 2000:169-172) Tom izmjenom, možemo samo pretpostaviti, Marulić je opet pokušao kleru svoga vremena ukazati na nedostatke i na licemjerje. Marulić je samo na razini teme preuzeo biblijsku priču, ali ju je on, baš kao što vidimo i u *Juditi*, versificirao i obogatio na sebi svojstven način, dodavši opise kojih u Bibliji nema ili su tek u manjoj mjeri prisutni. Suzanina je duša prikazana kao nešto što je bjelije i čistije od snijega, a pravi kontrast su dva starca koje Marulić prikazuje kao karikature i ismijava njihov čin. Njihovi se grijesi i licemjerje u poemi manifestiraju na njihovu fizičkom izgledu: *Nimahu imena Božjeg na pamet, //Da djavlja simena puna biše pamet. //Bih svaki njih sžet ljubavju nečistom, //Svuda svezan i spet zamčicom tom istom.* (Marulić, 2000:207-210), i kasnije: *Takovi da sude, tko more kuntent bit, //Al takov da blude popustvo hteć nosit? //Tarbuh*

bo pjan i sit slidi puteni blud, // Čistoću pronosit njemu je teško i trud. (Marulić, 2000:281-284) Svi ti stihovi govore da je *popove* neuredan način života odveo u grijeh. Iz *Institucije i Evanđelistara* po primjerima svetaca vidimo da je post jako bitno sredstvo za očuvanje ćudoredne čistoće, a iz prethodno navedenih stihova jasno se vidi da svećenici nisu bili skloni postu, nego su se uhvatili druge krajnosti kroz neumjerenost u jelu i piću. U *Spovid koludric od sedam smrtnih grijehov* Marulić dokazuje da može biti jednako dobar moralizator kada je ozbiljan, ali isto tako i kroz šalu te prikazuje sedam smrtnih grijeha kroz likove sedam redovnica. O bludu, nečuvanju ćudoredne čistoće, koludrica se ovako ispovijeda poglavarici Boni: *Gospe, prozrih žuliziju, // li da koga mladih viju; // jedan biše mlad u panu, // za njim mi se pamet ganu. // On ti tamo mimo projde, // da obnoć mi u san dojde. // Sad me napast vele trudi // od tih tacih bludnih ćudi;* (Marulić, 2000:395-402) U *Anki satiri* djevojka Anka dolazi do ovakvog zaključka: *Bolje mi je stati // u kalujere misto, // tere Bogu hvalu dati // vazda živeći čisto; // ner se uvalit u nesriću, // oprtiv se brimenom; // toga se ni moć uvrići // razmi smrti vrimenom.* (Marulić, 2000:89-96) Mirko Tomasović tvrdi da je Marulić htio tim svojim tekstovima na šaljiv način ohrabriti redovnice u izboru njihova zvanja ironizirajući potencijalnog bračnog partnera. (Tomasović, 2000:125) To tumačenje je sasvim logično budući da je Marulićeva sestra Bira bila redovnica.

8. Udovištvo

Nakon djevičanstva Marulić najviše cijeni ćudorednu čistoću udovištva i usprezanje onih koji su, mada nisu djevci, učinili ipak kraj tjelesnom sjedinjavanju, uzevši na se zavjet vjere kako bi nesputanije služili Bogu i mogli se posvetiti razmatranju o nebeskim stvarima (Marulić, 1985:II., 115), a također tvrdi da udovice ne treba zaobilaziti samo zbog toga što njihovo društvo predstavlja opasnost za čistoću, nego i zato što one obično nanose nepravdu Crkvi ponovno se udavajući kad su se zavjetovale na čistoću i ne izvršavajući ono što su Bogu obećale. (Marulić, 1985:II., 117) Apostol Pavao često se dotiče teme udovištva te navodi: *Udovice poštuj - one koje su zaista udovice. Ako li ipak koja udovica ima djecu ili unuke, neka najprije oni znaju očitovati svoju pobožnost prema vlastitom domu i uzdarjem uzvrćati roditeljima jer to je ugodno Bogu. A ona koja je zaista udovica, posve sama, pouzda se u Boga, odana prošnjama i molitvama noć i dan; ona, naprotiv, koja provodi lagodan život,*

živa je već umrla. I to naglašuj da budu besprijetorne. Ako li se tkogod za svoje, navlastito za ukućane, ne stara, zaniijekao je vjeru i gori je od nevjernika. U popis neka se unosi udovica ne mlađa od šezdeset godina, jednog muža žena, koja ima svjedočanstvo dobrih djela: da je djecu odgojila, da je bila gostoljubiva, da je svetima noge prala, da je nevoljnima pomagala, da se svakom dobru djelu posvećivala. Mlađe pak udovice odbijaj jer kad ih požuda odvrati od Krista, hoće se udati, pa zasluže osudu što su pogazile prvotnu vjernost. A uz to se, obilazeći po kućama, nauče biti besposlene, i ne samo besposlene, nego i brbljave i nametljive, govoreći što ne bi smjele. Hoću dakle da se mlađe udaju, djecu rađaju, da budu kućevne te ne daju protivniku nikakva povoda za pogrđivanje. Jer već su neke zastranile za Sotonom. Ako koja vjernica ima udovica, neka im pomaže, a neka se ne opterećuje Crkva, da uzmogne pomoći onima koje su zaista udovice. (Tim 5, 3-16) Isto to, ali u kraćem obliku, sveti Pavao ponavlja i u poslanici Korinćanima, s naglaskom da to što govori nisu njegove misli, nego je odraz Božjega zakona: Žena je vezana dokle živi muž njezin. Umre li muž, slobodna je: neka se uda za koga hoće, samo u Gospodinu. Bit će ipak blaženija ostane li onako, po mojem savjetu. A mislim da i ja imam Duha Božjega. (1Kor 7, 39-40) U Davidijadi Marulić opisuje Bat-Šebinu bol u trenutku kada je saznala da je njezin muž poginuo, ali za razliku od Judite, koja je očuvala svoju udovičku čistoću te ju darovala Bogu, Bat-Šeba to ipak nije učinila: Čuvši za muževu smrt, Baš-Šeeba od žalosti bješe//Čupala kose i tužna u crnom sjedala ruhu//Suzama mijući lice, u prsa se rukana tukuć, //Jadnica, muža zalud zazivajuć. Napokon, poslije//Onih nekoliko od svečanog pogreba dana, //Bude u sjajan dvor prenesena Davida kralja. //Uskoro, zalazeć javno u ložnicu slavnijem mužu, //Rodi dječaka od koga veoma mnogo se moglo, //Premnogo čak očekivat, da sudba je dala. No brak se //Postignut zločinom kletim vladaru neba i zemlje //Ne svidje – vječnomu Bogu. Ovdje jasno uočavamo njezinu bol po gubitku muža, njezina bol se očituje kroz postupke koji su karakteristični za židovsko iskazivanje emocije patnje, ali isto tako vidimo da je ona u svojoj slobodi izabrala ipak ne čuvati svoje udovištvo.

8.1. Judita kao uzor udovičke čistoće

U Marulićevu književnom opusu, kada je riječ o temi udovištva, zasigurno na prvom mjestu dolazi njegov starozavjetni ep *Judita*, o hrabroj istoimenoj udovici koja je svojim

kreposnim životom pobijedila zlo, a dokaz tomu su i riječi velikog svećenika Joakima koje nalazimo u Bibliji: *Tvoje je srce bilo jako zato što si ljubila i čistoću i poslije svoga muža nisi znala za drugoga. Stoga te je ruka Božja ojačala, i zato ćeš biti blagoslovljena dovijeka.* (Jdt 15, 10) U posveti dom Dujmu Balistriliću Marulić napominje da se namjerio napisati *historiju one počtene i svete udovice Judite i preohologa Oloferna, koga ona ubivši oslobodi svu zemlju isralesku jur od nadvele pogibli.* (Marulić, 1997:17) Treće pjevanje obilježava pojava Judite: *Tada se nahaja Judit u gradu tom//Kano svih nadhaja lipostju, dobrotom,//Ka živit životom odluči prečisto,//Poče imit od kom udovičtva misto.//Mnozi ju zaisto vlastele prosiše,//Ona Bogu listo služiti želiše;//Skrovišće imiše gori pod slimena,//Gdi Boga zoviše s rabom zatvorena.* (Marulić, 1997:III., 253-260) Kao što je istaknuto u navedenih stihovima, da se uočiti da je Judita živjela izolirano od drugih ljudi, živjela je asketski, pustinjački. Mnogo je primjera, a spomenuto je i u potpoglavlju o redovništvu, da se uz očuvanje ćudoredne čistoće veže i asketizam kao bijeg od napasti grijeha, ali i kao jedinstvena prilika da čovjek u samoći i tišini učini svoj odnos s Bogom još čvršćim. Kasnije se u *Juditi* spominje i post što se nikako ne smije shvatiti površno, kao puko uzdržavanje od hrane, nego to treba shvatiti kao disciplinu duha i tijela kojom čovjek umrtvljuje tjelesno kako bi se duhovno usavršio. U četvrtom libru Marulić nam donosi opis Judite: *Tako t' ona prida uresi krasoti//Poveće ner prija od njeje liposti.//I to ne bi dosti, kako pismo pravi,//Bog njeje svitlosti uljudstva pristavi;//Jer te take spravi ne bihu od bludi,//Da svete ljubavi i pravednih ćudi://Zato joj posudi da tko ju ugleda,//Svak joj se počudi i za njom pogleda.* (Marulić, 1997:IV.,101-108) Ovdje se s pravom može postaviti pitanje o tome idu li ljepota i ćudoređe zajedno. Sudeći prema ovom opisu Juditine ljepote, jasno se vidi da idu, ali se i sasvim jasno da uočiti Marulićev oprez po tom pitanju. Naime, on je Juditu želio prikazati izuzetno lijepom, što se vidi i u katalogu lijepih žena, među kojima je Judita bila najljepša. Dokaz o tome koliko je Judita bila lijepa je u stihovima koji kažu da je bila ljepša od najljepše: *Ča veće dim tebi? Paris taku ženu//Imil da bi sebi, pustil bi Helenu,//Ku Garci odvedenu, jer opet nimaše,//Troju podsedenu deset lit arvaše.* (Marulić, 1997: IV.,149-152) Judita je bila ljepša čak i od Helene, uz čije ime stoji stalni atribut *lijepa*. Marulić je oprezan pri opisu Juditine ljepote, on ne želi umanjiti njezinu ljepotu jer je to ipak bitan element kako bi je Holoferno primijetio, ali ne želi ni da čitatelj tu njezinu ljepotu protumači kao nešto vulgarno, nešto neprimjereno, neuljudno. On zato napominje da je bila obučena tako da nije pozivala na grijeh, ali je svojom pojavom plijenila poglede okupljenih. Lijepa, ali uljudna, a tome u prilog

idu i riječi velikog svećenika Ozije: *A ti meu ženami blažena s' Judita*. (Marulić, 1997:V., 315) Kada je riječ o Juditinoj ljepoti, od velike je važnosti istaknuti da u Predgovoru tog epa Antun Pavešković ističe da je uzorita udovica Judita opisana puninom sasvim tjelesne ljepote, obilno ukrašene raskošnom odjećom, priličnijom renesansnoj nego starozavjetnoj gospođi. (Pavešković, 1997:10) Marulić nadalje ističe da je Bog nagradio Juditu jer je čuvala svoju udovičku čudorednu čistoću time da je uspjela u svome naumu i spasila svoj narod od ropstva, a kao nagradu Bog joj je, kao i proročici Ani, koja je također bila udovica, podario dug život: *A sve je to bilo, jer čistoću tvoju, // Pogleda Bog milo i da t' milost svoju; // Jer sta u pokoju, muža ne poznavši, // I u svetih broju, parvi ti umarvši*. (Marulić, 1997:VI., 156-159) Marulićev ep, iako nije djelo poput *Institucije* ili *Evandelistara*, dakle, nema izravnu didaktičko-moralizatorsku notu, autor ipak ponekad koristi priliku obratiti se svom čitatelju, a ponekad i samome sebi, kao da se na taj način želi održati bliskim čitatelju: *Daržat čistinjne put, telu ne dati last, // Da svagdah truda prut, da nam ne da napast*. (Marulić, 1997:VI., 261-262) Mladen Parlov ističe da je Marulić i sam bio svjestan umjetničke vrijednosti svoga djela, ali i toga da to djelo u sebi nosi moralnu pouku i poziv svim sugrađanima da u teškim vremenima ostanu vjerni svojoj kršćanskoj vjeri, ali i poziv ondašnjim brojnim splitskim udovicama na življenje udovičke čistoće. (Parlov, 2005:304) Ono što obilježava svakoga čovjeka u odnosu na Boga je sloboda izbora. Judita je imala slobodu izbora između dobra i zla, između fizičke i duševne slobode i ropstva. Često se postavlja pitanje da ako je Bog svemoguć, zašto onda ne učini da ne postoji zlo, da je sve dobro. Odgovor je zapravo jako jednostavan. Kada bi Bog primorao nekoga na nešto, a nemogućnost izbora je primoravanje, tada taj odnos ne bismo mogli nazvati odnosom između Stvoritelja i stvorenoga jer bi to bilo jednako ropskom odnosu, a sam Bog to nikako ne želi. On je postojan u svojoj dobroti, a čovjeku daje da, koristeći svoj razum i slobodu, bira hoće li činiti dobro ili zlo. Judita i Suzana su mogle ići, nazovimo to tako, linijom manjeg otpora, ali one su ipak zdravim razumom i slobodom koja im je dana odabrale uži, trnovitiji put koji u konačnici biva stotruko nagrađen. One su svoju slobodu upotrijebile na način da su bile spremne radije prihvatiti smrt nego gubitkom časti povrijediti svoj odnos s Bogom. Istvan Lokos postavlja pitanje može li se možda Juditino laganje i obmanjivanje Holoferna nazvati grijehom, što bi narušilo Juditinu kreposnost, ali u konačnici dolazi do zaključka da ne može jer je to bilo potrebno kako bi se zaštitilo nevine od zla te je zbog svega toga *grijeh laži* postao vrlinom jer sve ono što se Holofernu dogodilo rukom Judite, dogodilo se Božjom voljom. (Lokos, 2001:345) U poglavlju o čudorednoj bilo je

govora o tome da je to krepost, ali je bilo govora i tome da niti jedna krepost ne postoji niti može postojati sama za sebe. Pokušamo li taj recept primijeniti na Marulićevim nabožnim djelima, tada zaista možemo utvrditi da je to istina. Naime, uzmemo li za primjer Juditu, a kasnije ćemo vidjeti da isto vrijedi i za Suzanu, tada uočavamo, budući da ovdje govorimo primarno o kreposti moralne čistoće, da one nisu samo čuvale i izgrađivale u sebi samo tu krepost, nego je tu bilo još jako puno kreposti kao što su: dobrota, pobožnost, poniznost, hrabrost, strpljivost, istinoljubljivost te dobro poznate: vjera, ufanje i ljubav. Kreposti u okviru jedne osobe funkcioniraju na način da se međusobno potpomažu, odnosno, da usavršavanjem jedne kreposti dolazi do usavršavanja ostalih kreposti. Josemaria Escriva tvrdi da je upravo oholost ta koja sputava poniznost, da je to glavni grijeh koji vodi do bezbožnosti. (Escriva, 2007:121) U Marulićevoj *Juditi* pronalazimo primjere toga kada se Nabukodonozor (koji je za sebe mislio da je bog) i Holoferno prikazuju u svojoj oholosti, a lik Judite im je protuteza jer je ona oličenje poniznosti i znan joj je strah Božji.

9. Brak

Sveti Jeronim i sveti Augustin smatrali su da je ženidba ozbiljna prijetnja života u celibatu, a da je brak nužnost kojom bi se porodile nove osobe koje će živjeti u celibatu. (Parlov, 2005:295) Neovisno o tome govorimo li o čudorednoj čistoći braka u današnje vrijeme ili pak o onoj sa samih početaka, od vremena kada je čovjek spoznao njezinu bitnost, od iznimne je važnosti istaknuti točku iz koje je sve to poteklo. Naime, prvu naznaku te kreposti kroz neki vid institucije braka nalazimo u Knjizi postanka⁷, u kojoj je predstavljena kao sastavni i neodvojivi dio ljudskog bića. Muškarac spoznaje ženu, prepoznaje ju kao meso svojeg mesa i kost svoje kosti, napušta oca i majku i združuje se sa svojom ženom tako da postanu jednim tijelom. I čovjek (pritom se misli na muškarca) i njegova žena su bili goli, ali nisu osjećali stida jer nisu poznavali grijeh, u njihovu ponašanju nije postojao neuredan spolni nagon i ljubav između njih bila je čista i slobodna od pohote. Marulić u *Evandelistaru* štiti instituciju braka: *Ženidba (brak) je dobra jer ju je ustanovio sam Bog. Ništa, naime, nije ustanovio tvorac svega Bog što ne bi bilo dobro, mada je jedno bolje od drugogai savršenije.*

⁷ usporedi: Post 1, 27 i Post 2, 18-25)

*A tada je on prvo ustanovio brak kad je stvorio muškarca i ženu i blagoslivljajući ih rekao: „Rastite i množite se i napunite zemlju.“ (Marulić, 1985:II., 125) Prilikom isticanja bolje i savršenije Marulić bez dvojbe misli na život u djevičanskoj čistoći. Ali nailazimo na neka mjesta, kada Marulić govori o položaju žene u braku, na kojim nam se može učiniti da je Marulić kontradiktoran. Mladen Parlov zaključuje da Marulić nije ni mogao razmišljati drugačije o braku jer je i samoj Crkvi, koje je on bio zagovaratelj, trebalo još dosta vremena kako bi postala svjesna svetosti ženidbe. (Parlov, 2005:306) Stupajući u brak, žene gube pečat djevičanstva, a time i ono najvrijednije što imaju i što jesu. Gubitak djevičanstva, po Marulićevu mišljenju, je nepovratan bilo s biološke, bilo s moralne točke gledišta: *Bila si slična anđelima, djevice, dok nisi znala za iskvarenost. Kad si se vezala za muža časnim brakom, priznajem, nisi sagriješila, ali si ipak od duhovnog bića postala tjelesno, od nebeskog zemaljsko, od najčišćeg zlata najprostija mjed. Više ne možeš zaručniku Kristu, kad bude dolazio, potrčati u susret sa zapaljenom svjetiljkomni biti ubrojena među njegove zaručnice. On je zaručnik djevica, a ne ljubavnik onih koje su se iskvarile. I, mada on ne odbija od sebe supružnike koji čuvaju prava braka, ipak, kako je rečeno, u prvom redu cijeni djevice, zatim udovice, a na kraju udane.* (Marulić, 1985:II., 135-136)*

U *Davidijadi* nailazimo na obred sklapanja sakramenta braka između Davida i Mikale: *Tu je i svećenik bio, u ruhu posutim dragim//Kamenjem; časnu mu glavu pokrivala bijela mitra.//Davida upito prvo, a potom lijepu Mikalu//Hoće l' ju on za ženu te hoće l' ga ona za muža.//Vidjevši da se oni u svojim željama slažu,//Reče im neka to isto i vjenčanim potvrde činom.//Ruka pruži se ruci, a s muževa skinu se prsta//Prsten što odsad će mladoj, ko kakva blistava omča,//Stezati prst, a čuvan će bit ko vječiti zalog//Vjernosti koju valja poštovat do kraja života.//Molitve upraviv Bogu iza toga, blagolsov on im//Jednom i drugomu da te poželje im sreću u djeci.* (Marulić, 2007:II., 233-244) Marulić jasno prikazuje sve glavne aktere obreda, svećenika, mladence i Boga koji će sve to blagosloviti preko osobe svećenika, a zanimljivo je da objašnjava i simboliku prstena koji predstavlja vezanost supružnika do smrti, a isto je tako i naglašena prokreativna funkcija braka. Marulić u *Davidijadi* govori također i o sjevremenskoj temi preljuba, te tako daje primjer očuvanosti bračne čistoće: *Mikala vraćena Davidu: kad stiže, ne prozbori ni o čem prije//Negol' izvede pred kralja Mikalu – najdraži poklon,//Paltiju oduzetu. A Palti je cijelo vrijeme//Koje je provela s njim poštenje čuvao njeno//Pomno, znajući da grijeh je strahovit dotaći se tuđe//Žene za živa joj*

muža. I stoga je supruga ova//Davidu bila draga veoma: objumiv je, ruke//Sasviv joj oko vrata, priljubljujuć usta o usta, //Kušaše cjelove njene za kojima čežnjaše dugo. Ali daje i primjer u kojem prikazuje čovjeka pokleknulog pred grijehom preljuba koji je oskvrnuo tuđu ženu i ogriješio se o Božji zakon: Šetati stao duž soba na katu. Pa hodajuć gore//Dolje, vidje nasuprot, kroz slučajno otvoren prozor, //Ženu kako se pere odloživši haljinu svoju - //Izuzetne ljepote i puti bijaše ko snijeg. (Marulić, 2007:IX., 183-186) Upita tko je ta žena. I sazna da je Bat-Šeba, //Supruga Urijina, što tada pod Joabom bješe //Teret vojničke službe podnosio. Kralja, međutim, //Ne smiri to, jer ga lud nadvladao ljubavni zanos. //Naredi da mu pozovu Bat-Šebu te čestitu ženu //Okalja preljubom gadnim. A kada se vratila kući //Podnoć, osramoćena, oćutje ona da s njime //Ostade trudna, da dijete od njegova sjemena začne. (Marulić, 2007:IX., 196-203) Te se teme Marulić dotiče i u svom poetskom ostvaraju *Od deset zapovidi Božjih* te kaže ovako: Ženom tuja muža nigdar ne prigriši, //u djavoljoj da duša ne splete se mriži. Tuju hćer i ženu želiti još nemoj //ako ćeš blaženu slast imit i pokoj. (Marulić, 1993:141)

9.1. Suzana kao uzor bračne čistoće

Marulićeva junakinja Suzana zaista je vrijedna spomena kada se govori o vrijednostima braka u punom smislu te riječi. Prije samoga govora i analize te upečatljive ženske osobnosti možda je najbolje donijeti prikaz kojim se na najljepši način ocrtava ženska ljepota i njezina senzualnost. Riječ je o *Pjesmi nad pjesmama* koja je nastala prije jako mnogo godina, ali je svakako riječ o svevermenschkom djelu iznimne umjetničke vrijednosti: *Kako si lijepa, prijateljice moja, kako si lijepa! Imaš oči kao golubica (kad gledaš) ispod koprene. Kosa ti je kao stado koza što izadoše na brdo Gilead. Zubi su ti kao stado ovaca ostrizenih kad s kupanja dolaze: idu dvije i dvije kao blizanke i nijedna nije osamljena. Usne su tvoje kao trake od grimiza i riječi su tvoje dražesne, kao kriške mogranja tvoji su obrazi pod koprenom tvojom. Vrat ti je kao kula Davidova, za obranu sagrađena: tisuću štitova visi na njoj, sve oklopi junački. Tvoje su dvije dojke kao dva laneta, blizanca košutina, što pasu među ljiljanima. Prije nego dan izdahne i sjene se spuste, poći ću na brdo smirne, na brežuljak tamjana. Sva si lijepa, prijateljice moja, i nema mane na tebi. Pođi sa mnom s Libana, nevjesto, pođi sa mnom s Libana. Siđi s vrha Amane, s vrha Senira i Hermona, iz lavljih*

spilja, s planina leopardskih. Srce si mi ranila, sestro moja, nevjesto, srce si mi ranila jednim pogledom svojim, jednim samim biserom kolajne svoje. Kako je slatka ljubav tvoja, sestro moja, nevjesto! Slađa je ljubav tvoja od vina, a miris ulja tvojih ugodniji od svih mirisa. S usana tvojih, nevjesto, saće kapa, pod jezikom ti je med i mlijeko, a miris je haljina tvojih kao miris libanski. Ti si vrt zatvoren, sestro moja, nevjesto, vrt zatvoren i zdenac zapečaćen. Mladice su tvoje vrt mogranja pun biranih plodova: nard i šafran, mirisna trska i cimet, sa svim stabljikama tamjanovim, smirna i aloj s najboljim mirisima. Zdenac je u mom vrtu, izvor žive vode koja teče s Libana. Ustani, sjevernjače, duni, južni vjetrove, duni nad vrtom mojim, neka poteku njegovi mirisi. Neka dragi moj dođe u vrt svoj, neka jede najbolje plodove u njemu. (Pj 4, 1-16) Ova će pjesma svakako pripomoći u daljnjem opisu Marulićeve Suzane jer odiše iskonskom ženstvenošću. Mirko Tomasović s književno – filološke strane tvrdi: *Doista često žensko ime Suzana biblijskog podrijetla (hebrejski Šošonah) semantički je podudarno s imenom Ljiljana. Možda je zato Marulić među cvijeće iz Joakimova vrta, kojim se šetala njegova žena Suzana, uvrstio i „red žilji“, tj. ljiljana. Taj cvijet znakovno u kršćanskoj tradiciji predstavlja duhovnu čistoću, neokaljanu bludnošću. Sama starozavjetna Suzana imala je atribut čista.* (Tomasović, 2000:9) *Uz taj red grediše još jedan red žilji, // Od kih snig ne biše, kad prem pade, bilji.* (Marulić, 2000:118-119) Marulić ljiljane iz Joakimova vrta opisuje da su bili bjelji od snijega, čistiji od najčišćega Tako je i Suzana bila čistija od najčišćega. To nije jedino mjesto na kojem se kod Marulića možemo susresti s ovakvim načinom opisivanja. Zanimljiva je razvedena usporedba u *Juditi* u kojoj Marulić ističe da je junakinja epa bila ljepša od nakita koji je nosila na sebi, da je ona davala ljepotu nakitu, a isto tako i u katalogu žena napominje da je bila ljepša od Helene, ljepša od najljepše. Na taj način ističe i da je Suzana bila čistija od snijega. Time je zapravo i opravdavao stalni atribut *čista* koji Stari zavjet veže uz Suzanino ime. Sveti Antun Padovanski bio je djevac što dokazuju mnoge umjetničke slike i kipovi jer ga se jako često prikazuje s ljiljanom u ruci, a to je bio znak očuvanosti čudoredne čistoće. Marulić već na samom početku *Suzane* na neki način daje usporedbu glavne junakinje s Juditom, odnosno, invokacijski traži Božju pomoć u pisanju poeme: *Počitat u koju vernost budu žene, // Ke pod mužem stoju, nad svimi počtene. // Pomogal si mene udovicu hvalit, // Sad ove družbene hvale pomoz mi dit.* (Marulić, 2000:5-8), a nekoliko stihova kasnije ističe i svoju moralizatorsku ulogu: *A vi prim'te ovoj sve ke ste neviste, // Nauk će bit vam toj griha da ste čiste.* (Marulić, 2000:11-12) Usporedimo li Juditu i Suzanu, koje su obje sačuvale neokaljanom svoju moralnu čistoću, dolazimo do zaključka da

su postigle isti cilj na različite načine. Judita se uz molitvu više pouzdala u vlastito djelovanje (djelovanje Boga po njoj), Suzana se više bazirala na zazivanju imena Gospodnjega u molitvi. To nikako ne znači da je Judita bila hrabrija od Suzane, jer Suzanina hrabrost davanja prednosti smrti u čistoći srca pred grijehom nemorala koji nije ni počinila svakako je ravna Juditinoj hrabrosti. U tome se ne razlikuju, ali je sasvim očito da je riječ o dvama različitim pristupima rješavanju problema i da je riječ o različitim karakterima. Suzanu možemo nazvati moliteljicom, a Judita je ona koja djeluje. Uostalom, i danas su nam poznati mnogi muški i ženski crkveni redovi koji su se zavjetovali na život u izolaciji i predanost Bogu u molitvi, za razliku od redova koji su otvoreni i djeluju među laicima. Pritom je bitno istaknuti da i jedni i drugi imaju jednako bitnu ulogu za širu zajednicu, što se isto očituje i u primjerima Suzane i Judite. Situacije u kojima su se našle te dvije hrabre žene nisu iste. Usmjerenost djelovanja je ista, ali metode nisu, riječ je o dvijema različitim filozofijama: Suzana – prije smrt nego grijeh, Judita – suočavanjem sa smrću ukloniti izvor grijeha. Privlačnost tih dviju junakinja u vrijeme renesanse pa i poslije bila je tolika da je Shakespeare svojim dvjema kćerkama dao ta dva biblijska, iako apokrifna, imena. (Kovačević, 2002:94) Cijela Marulićeva poema temelji se na kontrastu između kreposti i grijeha te se napetost radnje postiže upravo suprotstavljanjem lijepe, čestite žene i dvaju pokvarenih, ružnih staraca. Zašto se u biblijskoj priči i u poemi pojavljuje dječak Danijel koji razotkrije laž dvojice staraca? Poznato je da u evanđelju na nekoliko mjesta Isus daje djecu kao primjer kako se treba ponašati i kako treba moralno živjeti jer srce djeteta je čisto i djeca su ta koja znaju biti krajnje iskrena. Jedino se to moglo suprotstaviti starosti i mudrosti *popova* kojoj se zbog društvenog statusa bezuvjetno vjerovalo. Također je i vrijedio zakon po kojem se moglo osuditi nekoga ukoliko su se dva svjedoka izjasnila da je kriv. Bog je upravo zbog svega toga izabrao baš dijete te progovorio kroz njega i razriješio Suzanu klevete staraca. Nadalje, Marulić je Juditu okarakterizirao kao ljepšu od Helene, ljepšu od najljepše. Služeći se istim principom je Suzanu prikazao kao vjerniju od Penelope, vjerniju od najvjernije te kaže: *Ni bila takova ni Penelopeika//Verno vrimenova dokle muža ščeka*. (Marulić, 2000:689-690) Marulić unosi još jednu novinu, a to je da, za razliku od biblijskoga predloška, znatno više naglašava važnost Suzanina muža Joakima te time potvrđuje svoje zalaganje za brak. Kroz neizravan opis njihova odnosa Marulić zapravo daje uvid kakav bi trebao biti zdravi brak. Joakim bez ikakvog promišljanja staje uza svoju ženu, a kroz to se potvrđuje obećanje koje se daje prilikom sklapanja braka: *u dobru i u zlu*. Joakim, iako svjestan da izlaže i sebe osudi mase, ipak staje bespogovorno uz

suprugu. Suosjeća s njezinom patnjom što ni ne čudi, budući da stupajući u brak dvoje zapravo postaje jedno. Suzana na pravi način koristi svoju slobodu koja joj je darovana od Boga, ali je i svjesna težine svoje situacije, te stoga zadivljuju njezine riječi na koje nailazimo u biblijskom tekstu: *Odasvud sam pritisnuta: učinim li to, smrt me čeka; ne učinim li, neću vam ruci umaći. Milije mi je da nedužna padnem u vaše ruke nego da sagriješim pred Gospodinom.* (Dn 13, 22-24) Suzana se ne premisslja, kod nje ne postoje trenuci u kojima ona dvoji što učiniti; ona sagledava realno situaciju u kojoj se našla i donosi moralnu odluku koja ju može stajati života. Ta njezina odluka i brzina reakcije može se usporediti s trenutkom kada Judita odluči realizirati svoj naum da ubije Holoferna, kada odluči grijeh sasjeći u korijenu. Opisu Suzane možemo pridružiti i opis Abigajle: *Nablova žena Abigajla: Njezine druge//Bijahu: dobar glas te krepost i smirena čednost//Blagog joj srca, a k tomu, ljepoti lica joj bješe//Ravna rječitost njena što najvećom sjaše milinom.* (Marulić, 2007:IV., 391-394) Proučimo li ipak malo bolje Abigajlinu izvanjsku i unutarnju ljepotu te njezinu rječitost, dobivamo utisak da je po ovom opisu Abigajla ipak bliža liku Judite nego liku Suzane. Marulić na kraju poeme ne propušta priliku dati svom djelu jasnu moralizatorsku notu, jasno apelirajući na čitateljice svoje poeme: *Ne pad u zgrišen'je prezzakon'ja hoda, //Ne imaj mišljen'je, ženo, svita luda; //Bolizni i truda Bog će te slobodit //Ako, bižeć bluda, pravo budeš hodit.* (Marulić, 2000:753-756)

10. Status žene u Marulićevo vrijeme

Budući da smo se dotaknuli i teme braka, uz to se veže i pitanje status koji su imale žene u odnosu na muškarce Marulićevo doba. *U vrijeme renesanse žene nisu bile smatrane u svim aspektima života jednake muškarcima. Od brojnih profesija renesansno društvo dopuštalo je ženama samo dva poziva: da bude supruga/majka ili redovnica. Samo su ta dva poziva ženama bila dostupna.* (Kovačević, 2002:98-99) Marulić je ipak sklon promišljanju svoga vremena te kaže: *Žene neka imaju na pameti da poštuju muževe, da im ustupaju prvo mjesto u časti i da se podlože njihovoj vlasti. To upravo iziskuje mjerodavnost Božja, pouka apostolska i sam prirodni zakon, jer je poznato da čak među poganima i onima što su tuđi našoj vjeri muževi uživaju veće poštovanje i veću slobodu negoli žene.* (Marulić, 1985:II., 127) Da bi brak tekao složno potrebno je potražiti ženu jednaka društvenog položaja što se

tiče roda i imutka jer je uzrok svađe najčešće nejednakost. Zato se muškarcu preporučava da ne uzima plemenitiju ni imućniju od sebe da ne bi umjesto supruge trpio gospodaricu. Također neka se ni priprosta žena iz puka i s malo miraza ne udaje za odličnijega da se s njom, možda, ne bi postupalo kao sa sluškinjom, a ne kao sa suprugom jer među jednakima jako često dolazi do neslaganja, a kakva li je tek onda situacija među onima koji statusno nisu jednaki te se savjetuje da i muškarci i žene prilikom vezanja brakom paze da ne uzmu, možda, na se jaram ropstva vjerujući da uzimaju bračni jaram. (Marulić, 1985:II., 132-133) Kada se govori o Marku Maruliću u odnosu na žene, Nevenka Bezić-Božanić primjećuje da je iz opisa Marulićevih ženskih likova sasvim jasno da je on nadasve poštivao njihovu kreposnost, ali je isto tako i opažao njihovu ljepotu. (Božanić, 2001:226) To dovodi do zaključka da je Marulić gledao ženu u punini njezina postojanja. Mladen Parlov zaključuje da je po Marulićevu mišljenju idealna udana žena ona koja poput Sare priznaje muža gospodarom, vjerna je poput Mikale, mudra poput Abigajle, poštena poput Suzane, strpljiva i ponizna poput Elkanine supruge Ane, revna u pohađanju službe Božje i gorljiva u molitvi poput Tobijine Sare. (Parlov, 2005:306)

11. Zaključno

Očuvanje kreposti moralne čistoće, pri čemu se misli na očuvanje čudoredne čistoće, tema je kojoj Marko Marulić poklanja zaista jako puno prostora u svojim nabožnim djelima. Analizirajući to, došlo se do zaista velikih spoznaja s područja teološke znanosti Katoličke crkve, ali je to svakako pružilo priliku upoznati se s načelima samoga autora djela koja su bila predmetima analize. U skladu s time Hrvatini Gabrijel Jurišić uočava da se Marulić kroz svoja djela pokazao dubokim vjernikom koji s jedne strane želi produbiti svoj duhovni život, a s druge potaknuti čitatelje da se trude postići evanđeoske kreposti, odnosno kršćansku savršenost (Jurišić, 2001:205), a potom još nadodaje da s tog gledišta Marka Marulića treba smatrati uzornim kršćaninom, pobožnim vjernikom, uzornim mužem, koji je postigao vrhunce kršćanske savršenosti, a to onda znači da u njemu treba gledati Božjeg ugodnika, pravog sveca, našega zaštitnika, zagovornika i naš uzvišeni uzor. Za takvog bi uzornika stari kazali da je *non solum admirandus, sed etiam imitandus*, tj. da mu se ne treba samo diviti, nego ga treba i nasljedovati. (Jurišić, 2001:211) Možda će najbolje Marulićevoj veličini posvjedočiti

njegove riječi, kojim ćemo i privesti kraju ovaj rad, riječi koje su dokaz da je Marku Maruliću Marulu bilo stalo do toga da njegova djela dotaknu nečije srce i potaknu ga na obraćenje: *Pustite to, zaboga, vi koji ste se tako nerazumno zaboravili, vratite se pameti i promislite već jednom vrijedi li toliko kratka i časovita tjelesna naslada da bi zbog nje trebalo ili prezerti ono beskrajno dobro što je ponuđeno čistoći ili se bojati onoga beskrajnog zla što je pripremljenost besramnosti. Promislite, velim, o onom što će uslijediti da biste se radije odvratili od onoga što predstoji. Onaj tko svakodnevno razmišlja o budućnosti ne da se baš lako zanijeti sadašnjošću.* (Marulić, 1985:II., 138-139)

Izvori:

1. *Antologija: izbor iz poezije i proze* (2000): M. Marulić, uredio: M. Tomasović, Zagreb: Konzor.
2. *Biblija, Stari i Novi zavjet* (1991): preveo A. Sović, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
3. *Davidijada* (2007): M. Marulić, Zagreb: Demetra.
4. *Evandelistar, svezak I. i II.* (1985): M. Marulić, Split: Književni krug Split.
5. *Judita* (1996): M. Marulić, Vinkovci: Riječ.
6. *Latinska i manja djela I.* (1992): M. Marulić, Split: Književni krug Split.
7. *Pisni razlike* (1993): M. Marulić, Split: Književni krug Split.
8. *Susana* (2000): M. Marulić, Zagreb: Ceres.
9. *Upućivanje u čestit život po primjerima svetaca* (2010): Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Literatura:

1. Bodrožić, I. (2007): *Lik Antikrista u Instituciji*, Colloquia Maruliana XVI., 87-105.
2. Borak, H. (2005): *Redovnička pravila*, Zagreb: Vijeće franjevačkih zajednica i Kršćanska sadašnjost.
3. Bošnjak, S. (1948): *Sv. Jeronim kao učitelj kršćanskog morala*. Zagreb: Vlastita naklada.
4. Božanić, N. B. (2001): *Tragovi svakodnevnog života u djelima Marka Marulića*, Colloquia Maruliana X., 223-231).
5. Escriva, J. (2007): *Prijatelji Božji: homilije*, Đakovo: Karitativni fond UPT.
6. Estevez, J.M. (2005): *Krepost čistoće; Kako se ispravno ponašati na području seksualnosti, plodnosti i roditeljstva*, Zagreb: Obiteljski centar.

7. Glavičić, B. (2010): *Predgovor u: Upućivanje u čestit život po primjerima svetaca*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
8. Grgić, I. (2003): *Muška vrlina, ženska vrlina u Marulićevoj Instituciji*, Colloquia Maruliana XII., 73-83.
9. Jelčić, D. (2004): *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb: Naklada P. I. P. Pavičić.
10. Jolles, A. (2000): *Jednostavni oblici*, Zagreb: Matica hrvatska.
11. Jurišić, H. G. (2001): *Kršćanska molitva u Marulićevoj Instituciji*, Colloquia Maruliana X., 203-211.
12. *Katekizam Katoličke crkve* (2007): Hrvatska biskupska konferencija, Split: Verbum.
13. Kovačević, A. M. (2002): *Analiza biblijskih heroína u Marulićevim djelima Judita i Suzana*, Colloquia Maruliana XI., 92-102.
14. Lokos, I. (2001): *Funkcija molitava u strukturi Marulićeve Judite*, Colloquia Maruliana X., 337-345.
15. Parlov, M. (2005): *Lik žene u misli Marka Marulića*, Colloquia Maruliana XIV., 293-312.
16. Parlov, M. (2007): *Marulićev govor o svetosti i svecima*, Colloquia Maruliana XVI., 65-84.
17. Pavešković, A. (1996): *Predgovor u: Judita*, Vinkovci: Riječ.
18. Pšihistal, R. (2008): *Marko Marulić, prvi klasik hrvatske književnosti i europski humanist*, Colloquia Maruliana XVII., 310-313.
19. Romero, A. (2003): *Zašto i kako se ispovijedati*, Đakovo: Karitativni fond UPT.
20. *Suvremena katolička enciklopedija* (1998): priredili: Glazier, M. i Hellwig, M., Split: Laus.

21. Sveti Jeronim. (1990): *Izabrane poslanice*, Split: Književni krug.
22. Tomasović, M. (1999): *Marko Marulić Marul*, Zagreb – Split: Naklada Erasmus.
23. Tomasović, M. (2000): *Antologija: izbor iz poezije i proze*, Zagreb: Konzor.
24. Tomasović, M. (2000): *Stručak ljiljana iz vrtla Marulova*, u: Susana, Zagreb: Ceres.
25. Vidal, M. (2001): *Kršćanska etika*, Đakovo: Karitativni fond UPT.